

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ

ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਜੀ

ਡਾ. ਜੋਛਾ ਸਿੰਘ ਮੈਮੋਰੀਅਲ ਟਰੱਸਟ ਵਲੋਂ ਕਰਵਾਈ ਗਈ
ਲੇਖ ਪ੍ਰਤਿਯੋਗਤਾ (2001-2002) ਵਿੱਚ
ਤੀਸਰਾ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਲੇਖ

ਲੇਖਕ

ਡਾ. ਇਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ 'ਬਾਲੂ'
203, ਅਰਬਨ ਅਸਟੇਟ,
ਫਗਵਾੜਾ - 144401

2003

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਮਿਸ਼ਨ ਲੜੀ 515-516

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਮਿਸ਼ਨ
ਅਕਾਡਮੀ ਆਫ਼ ਸਿੱਖ ਰਿਲੀਜਨ ਐਂਡ ਕਲਚਰ
1- ਦਿਲੋਂ ਮਾਰਗ, ਪਟਿਆਲਾ

ਕੋਟਾ : 15/-

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ (SGPC), ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੰਨਵਾਦ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਮਿਸ਼ਨ ਪਟਿਆਲਾ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਪ੍ਰਧਾਨ ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਛੱਗਰ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਅਹੁਦੇਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਮੂਹ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਰਿਣੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਮਾਲੀ ਸਾਲ ਵਿਚ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਮਾਲੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਕੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਅਹੁਦੇਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਮੂਹ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖੇਤਰ ਹੋਰ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਮੂਹ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਿਵਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ 'ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੰਸਦ' (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਦੀ ਗੌਰਵਮਈ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਅਧੀਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਮਿਸ਼ਨ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਹਾਰਦਿਕ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਸਾਨੂੰ ਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਹ ਮਹਾਨ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਸੰਸਥਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰੰਤਰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੀ ਰਹੇਗੀ।

ਡਾ. ਐਸ. ਐਸ. ਨੰਦਾ

ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ.

ਸਕੱਤਰ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਮਿਸ਼ਨ,
ਅਕਾਡਮੀ ਆਫ਼ ਸਿੱਖ ਰਿਲੀਜ਼ਨ ਐਂਡ ਕਲਚਰ,

1-ਚਿੱਲੀ ਮਾਰਗ, ਪਟਿਆਲਾ।

ਫੋਨ : 2215704

2214738

ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਜੀ

ਡਾ: ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ 'ਵਾਸੂ'

ਸੇਖ ਫਰੀਦ ਤੇਰੂਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਇਕ ਉੱਚ ਮੁਰਾਤਬੇ ਵਾਲੇ ਸੂਫੀ ਫਕੀਰ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਨਾਮ ਸੇਖ ਫਰੀਦੁੱਦੀਨ ਮਸਯੂਦ ਗਜ਼ੀ-ਸਕਰ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਕਾਲ 1175 ਈ. ਤੋਂ 1265 ਈ. ਤੱਕ ਹੈ। ਉਹ ਜਿਥੇ ਖਵਾਜਾ ਕੁਤਬੁਦੀਨ ਬਖਤਿਆਰ ਕਾਕੀ ਜਿਹੇ ਉੱਘੇ ਪੀਰ ਦੇ ਮੁਰੀਦ ਸਨ, ਉਥੇ ਸੇਖ ਨਿਜਾਮੁਦੀਨ ਔਲੀਆ ਵਰਗੇ ਮੰਨੇ-ਦੰਨੇ ਹਾਦੀ ਦੇ ਮੁਰਸ਼ਦ ਵੀ ਸਨ। ਸੇਖ ਫਰੀਦ ਦੇ ਮੁਰਸ਼ਦ ਦੇ ਮੁਰਸ਼ਦ ਖਵਾਜਾ ਮੁਈਨੁੱਦੀਨ ਚਿਸ਼ਤੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਚਿਸ਼ਤੀ ਸਿਲਸਿਲੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਨੂੰ ਇਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸੰਗਠਨ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾ ਤੇ ਬਚਨਾਂ ਦੀ ਮਿਨਾਸ ਕਾਰਨ ਗਜ਼ੀ-ਸਕਰ (ਮਿਨਾਸ ਦਾ ਖਵਾਨਾ) ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਏ।

ਫਰੀਦ ਜੀ ਗਜ਼ਨੀ ਦੇ ਸਾਹੀ ਘਰਾਣੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਾਸ਼ੀ ਜਲੌਲੁਦੀਨ ਸੁਲੇਮਾਨ ਦੇ ਘਰ ਖੇਤਵਾਲ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੁਲਤਾਨ ਵਿਚ 1175 ਈ. ਨੂੰ ਜਨਮੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਕਰਸੂਮ ਬੀਬੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਤੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਬੜਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਅਠਾਰਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਦੇ ਇਸਲਾਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਖੇਤਰ ਮੁਲਤਾਨ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਮੌਲਾਨਾ ਤਰਮੀਜ਼ੀ ਦੇ ਮਦਰੱਸੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ ਤੇ ਉਥੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਾਰਾਂ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਬਾਨੀ ਚੇਤੇ ਕਰ ਲਿਆ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖਵਾਜਾ ਬਖਤਿਆਰ ਕਾਕੀ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਏ। ਪਹਿਲੀ ਤਕਣੀ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁਰੀਦ ਬਣ ਗਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਦਿੱਲੀ ਚਲੇ ਗਏ। ਆਪ ਨੇ ਉਥੇ ਘੋਰ ਤਪੱਸਿਆ ਕੀਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦੌਰਾਨ ਚੋਖਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਮੁਰਸ਼ਦ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਏ। ਖਵਾਜਾ ਬਖਤਿਆਰ ਕਾਕੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਗੱਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਖਾਸ ਖਿਰਕਾ (ਗੋਦੜੀ), ਮੁਸੱਲਾ (ਨਮਾਜ ਅਦਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਵਰਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਚਟਾਈ), ਆਸਾ (ਸੋਟੀ) ਤੇ ਦਸਤਾਰ ਆਦਿ ਵਸਤਾਂ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਟਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹਮੀਦੁੱਦੀਨ ਨਗੋਰੀ ਕੋਲ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ।¹ ਬਖਤਿਆਰ ਕਾਕੀ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਵਸਤਾਂ ਭੇਟ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਉਹ ਚਿਸ਼ਤੀ ਸਿਲਸਿਲੇ ਦੇ ਆਗੂ ਬਣ ਗਏ ਅਤੇ ਅਜੋਧਨ (ਪਾਕਪਟਨ) ਵਿਖੇ ਭੇਰਾ ਲਾ ਲਿਆ। ਆਪ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਇੰਨੀ ਵਧੀ ਕਿ ਪਾਕਪਟਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਸਬਰ, ਸੁਕਰ ਤੇ ਸ਼ਿਕਰ ਦਾ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ।

ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤਖਤ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਕਤਲਾਂ ਨਾਲ ਰਾਜ ਬਦਲਦੇ ਵੇਖੇ ਤੇ ਹਰ ਵਾਰ ਸੰਪਤੀ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚਲੀ ਨਿਰਦਇਤਾ, ਬੇਇਨਸਾਫੀ, ਮੌਤ ਦੀ ਚਾਣਕਬੱਤਾ, ਹਿੰਸਾ ਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਦੇ ਦ੍ਰਸ਼ਿਤ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਆਪਨੇ ਮਿੱਠੇ ਬਚਨਾਂ ਨਾਲ ਮਾਨਵਤਾ ਤੇ

ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੀ ਜੋਤ ਜਗਾਈ। ਆਪ 15 ਅਕਤੂਬਰ 1265 ਈ. ਨੂੰ ਪਾਕਪਟਨ ਵਿਖੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪਿਤਾਮਾ : ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਕਵੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਚਾਸਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਪਿਤਾਮਾ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕੇਵਲ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ (ਰਾਗ ਆਸਾ ਤੇ ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਵਿਚ ਦੋ ਦੋ ਸ਼ਬਦ) ਤੇ 112 ਸ਼ਲੋਕ ਦਰਜ ਹਨ। ਬੋਲੀ ਦੀ ਸਾਦਗੀ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਡੂੰਘਿਆਈ ਕਾਰਨ, ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੇ ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਮਨਮੋਦਰ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਥਾਂ ਬਣਾਈ ਹੈ।

ਸੱਚੇ ਸੂਫੀ : ਆਪ ਇਕ ਸੱਚੇ ਸੂਫੀ ਸਨ। ਆਪਨੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਕੱਚੇ ਘਰ ਵਿਚ ਪੱਕੇ ਸੂਫੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਪਾਰਸਾਈ ਵਾਲਾ ਤੇ ਬੰਦਗੀ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਪਾਸ ਆਮ ਕਰਕੇ ਛੋਟੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕਪੜੇ, ਇਕ ਘਸੀ-ਪਿਟੀ ਕੰਬਲੀ ਤੇ ਇਕ ਖਰ੍ਹੇ ਵਾਣ ਦਾ ਮੰਜਾ ਹੁੰਦਾ। ਆਪ ਮਹਾਨ ਤਿਆਗੀ ਸਨ। ਆਪ ਚੇਲਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਆਈਆਂ ਭੇਟਾਵਾਂ ਨੂੰ ਗਰੀਬ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੰਦੇ। ਆਪ ਨੇ ਅਜੋਧਨ ਵਿਖੇ ਸੂਫੀ ਮਰਿਆਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਖਾਨਗਾਹ 'ਜਮਾਤਖਾਨਾ' ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਜਿਥੇ ਹਰ ਲੋੜਵੰਦ ਨੂੰ ਮੁਫਤ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਤੇ ਖਾਣਾ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਸੀ। 'ਜਮਾਤਖਾਨੇ' ਦਾ ਨਿਤਾ-ਪ੍ਰਤਿ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਬਰਾਬਰੀ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਮਾਜਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਮੂੰਹ ਬੋਲਦੀ ਤਸਵੀਰ ਸੀ।¹⁹

ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਆਮ ਲੋਕ ਕਵਾਲੀਆਂ ਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਮਹਿਫਲਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦੇ। ਆਪ ਨੇ ਇਕ ਆਤਮ-ਸਨਮਾਨ ਵਾਲੇ ਸੱਚੇ ਸੂਫੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਤੇ ਅਮੀਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਨਾ ਰੱਖੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਕਈ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦੀਆਂ ਰਵਾਇਤਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। ਇਕ ਰਵਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਵਾਰ ਆਪ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਅਜੋਧਨ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਉਥੇ ਰੁਕੇ ਜਿਥੇ ਅਜ਼ ਫ਼ਰੀਦਕੋਟ ਸਥਿਰ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਾ ਮੇਕਲ ਇਕ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਵਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਾਬੇ ਫ਼ਰੀਦ ਨੂੰ ਵਗਾਰ ਵਿਚ ਪਕੜ ਕੇ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕਰਨ ਤੇ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਹ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮਾ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਰੱਖੀ ਰੇਤ ਦੀ ਟੈਂਕਰੀ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ, ਇਕ ਹੱਥ ਉੱਚੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਦਰਵੇਸ਼ ਦੀ ਚਰਨੀ ਢਹਿ ਪਏ। ਪਤਾ ਲੱਗਣ ਤੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਮਾਫੀ ਮੰਗੀ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਯਾਦ ਰਜੇਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਨਾਮ ਫ਼ਰੀਦਕੋਟ ਪੈ ਗਿਆ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫੀ ਕਾਵਿ ਦੇ ਮੋਢੀ : ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਨੇ ਸੂਫੀ ਕਾਵਿ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨ੍ਹਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ 'ਇਸ਼ਕ' ਤੇ 'ਤਸਵਫ' ਨੂੰ ਥਾਂ ਦੇਣ ਦੀ ਪਹਿਲ ਕੀਤੀ ਆਪ ਦੀ ਰਚਨਾ ਇਕ ਰੱਬ-ਰੰਗ-ਰੱਤੇ ਦਿੱਲ ਦਾ ਉਛਾਲ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਨ ਦੀ ਤੀਬਰ ਤਾਂਘ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੈ।²⁰ ਜਿਵੇਂ :

ਤਪਿ ਤਪਿ ਲੁਹਿ ਲੁਹਿ ਹਾਥ ਮਰੋਰਉ ।

ਬਾਵਲ ਹੋਈ ਸੇ ਸਹੁ ਲੋਰਉ ।.....

ਕਾਲੀ ਕੋਇਲ ਤੁ ਕਿਤ ਗੁਨ ਕਾਲੀ

ਅਪਨੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੇ ਹਉ ਬਿਰਹੇ ਜਾਲੀ।³

ਪਰ ਆਪ ਸੂਫੀ ਅਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਉਤਾਰੀਆਂ ਨਾ ਲਾ ਸਕੇ। ਉਹ 'ਵਾਲਹੁ ਨਿਕੀ ਪੁਰਸਲਾਤ', 'ਦੇਜਕ ਸੰਦੀ ਭਾਹਿ' ਤੇ 'ਮੰਦੇ ਅਮਲਾ ਦੀ ਸਜਾ' ਤੇ ਤੁਹਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਅਜੇਹੀ 'ਭਾਚ' ਤੇ 'ਸਜਾ' ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਜੇ ਰਾਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਸਿਆ ਉਹ ਸੂਫਿਆਈ 'ਤਰੀਕਤ' ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਸਲਾਮੀ 'ਸਰੀਅਤ' ਵਾਲਾ ਹੀ ਸੀ।¹ ਜਿਵੇਂ :

ਫਰੀਦਾ ਬੇਨਿਵਾਜਾ ਕੁਤਿਆ, ਏਹ ਨ ਤਲੀ ਕੀਤਿ।

ਕਬਹੀ ਰਲਿ ਨ ਆਇਆ, ਪੰਜੇ ਵਖਤ ਮਸੀਤਿ।²

ਆਪ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸੂਫੀ ਕਾਵਿ-ਧਾਰਾ ਦਾ ਆਰੰਭ ਤਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਪਹਿਲੇ ਪੜਾ ਦੇ ਸਨਾਤਨੀ ਸੰਪਰਦਾਇ (Orthodox School) ਦੇ ਸੂਫੀ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੇ ਸੂਫਾ ਦੀਆਂ ਮਜ਼ਹਬੀਆਂ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦਾ ਅਸਲੀ ਰੰਗ ਨਾ ਨਿਖਰ ਸਕਿਆ।

ਫਰੀਦ-ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ : ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਵੇਲੇ ਆਪ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਰਚਨਾ ਇਕ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਉਪਾਸ਼ਨਾ, ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਵਸੀਲੇ, ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਭਾਵਕ ਪਵਿੱਤਰਤਾ, ਕਰਮਕਾਂਡ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ, ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ, ਝੂਠੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਤੇ ਵਹਿਮ-ਭਰਮਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ, ਸੰਸਾਰਕ ਤਿਆਗ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ, ਚਲਮ, ਜਬਰ ਤੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਵਿਚ ਭਟਕਦੀ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਸਾਹਸ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਤੇ ਲੋਕ ਬੋਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਆਦਿ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ, ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਆਖੇ ਤੇ ਪੂਰੀ ਉਤਰਦੀ ਸੀ।

ਸੋਧ ਫਰੀਦ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਅਠਾਰਾਂ ਸਲੋਕ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਵੀ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਵਨਾ, ਰੂਹਾਨੀ ਮਾਰਗ ਦੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਸੰਬੰਧੀ, ਜੇਖ ਫਰੀਦ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤਿਕ ਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾਜਨਕ ਸੰਕੇਤਾਂ ਵਿਚ ਸੋਧ ਕਰਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਸਪਸ਼ਟ ਖਿਆਲਾਂ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਫਰੀਦ ਜੀ ਆਖਣੇ ਇਕ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਆਖਣੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਨੂੰ ਲੀਰੇ ਲੀਰ ਕਰਕੇ ਇਕ ਕੰਬਲੀ ਪਹਿਨ ਲੈਣ ਦਾ ਸਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਪਹਿਰਾਵਾ ਪਾਠਨ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਉਹ ਤਾਂ ਨੀਅਤ ਰਾਸ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

ਫਰੀਦਾ ਪਾਤ ਪਟੋਲਾ ਧਰ ਕਰੀ ਕੰਬਲਤੀ ਪਹਿਰੇਉ।

ਜਿਨੀ ਦੇਸੀ ਸਹੁ ਮਿਲੈ, ਸੋਈ ਦੇਸ ਕਰੇਉ।

ਕਾਹੇ ਪਟੋਲਾ ਪਾਤਤੀ ਕੰਬਲਤੀ ਪਹਿਰੇਇ।

ਨਾਨਕ ਘਰ ਹੀ ਭੈਣਿਆ ਸਹੁ ਮਿਲੈ ਜੋ ਨੀਅਤ ਰਾਸਿ ਕਰੇਇ।³

ਵਿਸ਼ੇ ਖੇਤਰ : ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇ-ਖੇਤਰ ਬੜਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਰਚਨਾ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਲਈ ਸਾਰਥਕ ਤੇ ਲਾਹੇਵੰਦੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪੱਖਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਨਾਲ ਅਸਾਰੀ ਨਾਲ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(1) ਪਰਮ ਹਕੀਕਤ ਦੀ ਤਲਾਸ਼

- (2) ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਇਕ ਯਾਤਰਾ
- (3) ਮਾਨਵੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਸੰਕਟ ਤੇ ਸਮਾਧਾਨ
- (4) ਮਾਨਵ-ਪਰਿਵਰਤਨ
- (5) ਨਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ
- (6) ਜੀਵਨ-ਜਾਚ
- (7) ਉਤਮ ਮਾਨਵੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ
- (8) ਇਕ ਸਫਲ ਤੇ ਸੁਹਿਰਦ ਕਵੀ

ਉਪਰੋਕਤ ਪੱਖਾਂ ਤੇ ਵੇਰਵੇ ਸਹਿਤ ਚਰਚਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

(1) ਪਰਮ ਹਕੀਕਤ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ :

ਬਾਬੇ ਫ਼ਰੀਦ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਮ ਹਕੀਕਤ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨਾ ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੂਲ ਮਨੋਰਥ ਹੈ। ਇਹ ਕਰਨਯੋਗ ਕਰਤਵ ਹੈ ਜਿਸ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਸ ਕਰਤਵ ਪ੍ਰਤੀ ਅਣਗਹਿਲੀ ਕਰਨ ਲਈ ਰੱਬੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਜੁਆਬ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਜਿਵੇਂ :

ਫ਼ਰੀਦਾ ਚਾਰਿ ਗਵਾਇਆ ਹੋਇ ਕੈ ਚਾਰਿ ਗਵਾਇਆ ਸੰਮਿ।

ਲੋਖਾ ਰਬੁ ਮੰਗੋਸੀਆ ਤੂ ਆਹੋਂ ਕੇਰੇ ਕੀਸਿ।⁷

ਬਾਬੇ ਫ਼ਰੀਦ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਪਰਮ ਹਕੀਕਤ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਸੰਬੰਧੀ ਸਮੁੱਚੀ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਿਚਾਰ-ਨੁਕਤਿਆਂ ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(ੳ) ਆਪੇ ਦੀ ਭਾਲ : ਬਾਬੇ ਫ਼ਰੀਦ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਪਰਮ ਹਕੀਕਤ ਅਥਵਾ ਰੱਬ ਦੀ ਭਾਲ, ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਆਪੇ ਦੀ ਭਾਲ ਨਾਲ ਜਾ ਜੁੜਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਹਕੀਕਤ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਅਕਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹੈ। ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਇਕ ਨਾਮਵਰ ਪਰਮ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਪਾਲ ਟਿਲਿਕ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਭਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲੱਭ ਲੈਣ ਵਿਚ ਸਮਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।⁸ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਰੱਬ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਅੰਤਰੀਵੀ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ ਤੇ ਰੱਬੀ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਥਾਂ ਤੇ ਲੱਭਣ ਨੂੰ ਵਿਅਰਥ ਦਸਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

ਫ਼ਰੀਦਾ ਜੰਗਲੁ ਜੰਗਲੁ ਕਿਆ ਭਵਹਿ ਵਣਿ ਕੰਤਾ ਮੋਤੇਹਿ।

ਵਸੀ ਰਬ ਹਿਆਲੀਐ ਜੰਗਲੁ ਕਿਆ ਦੂਢੇਹਿ।⁹

(ਅ) ਨੀਵਾ ਆਪਾ - ਇਕ ਵਡੀ ਰੋਕ : ਹਕੀਕਤ ਦੀ ਪਛਾਣ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਨੀਵਾਂ ਆਪਾ ਵਡੀ ਰੋਕ ਬਣਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਲਈ ਸੂਫੀਆਂ ਨੇ ਨਫ਼ਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜੋ ਬਣਤ ਵਜੋਂ ਕ੍ਰੋਧ ਤੇ ਕਾਮ-ਵਾਸਨਾ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੈ।¹⁰ ਸਿਰਾਜ਼ ਕਵਿਤਾ ਪੁਸਤਕ 'ਉਲ-ਲੁਮਾ' ਅਨੁਸਾਰ ਇਹੀ ਆਪਾ ਹੈ ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੈ ਤੇ ਰੱਬ ਨਾਲ ਵਸਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਮਾਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।¹¹ ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਬਾਬੇ ਫ਼ਰੀਦ ਨੇ ਚਮੀਰ ਦੀ ਸੁਤ ਵਿਕ ਕਮਜੋਰੀ ਤੇ ਮਾਨਵੀ ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਚਲੀ ਬਦੀ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਰੱਬ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਸੰਭਵ ਬਣਾਉਣ ਲਈ, ਹੈਦਾਨੀ ਖਾਹਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਮਚਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਇੰਦਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਖਤ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

ਅਜੁ ਮਿਲਾਵਾ ਸੇਖ ਫਰੀਦ ਟਾਕਿਮ ਕੁੰਜਤੀਆ ।

ਮਨਹੁ ਮਚਿੰਦਤੀਆ ॥ । ਰਹਾਉ ।¹²

(ੲ) ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲੋਂ ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ : ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲੋਂ ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ, ਸਾਮੀ ਸਿੱਧ ਅਨੁਸਾਰ, ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਹੁਕਮ ਉਸ ਨੇ ਅਦਨ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿਚ, ਗਿਆਨ ਦਾ ਫੱਲ ਨਾ ਖਾਣ ਬਾਰੇ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਪਾਪ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਵਜੋਂ, ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲੋਂ ਵਿਛੋੜੇ ਦੇ ਇਸ ਮਿਥਿਕ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਦੀ ਨਵੀਂ ਤੋਂ ਨਵੀਂ ਵਿਆਖਿਆ ਹੋਈ ਹੈ। ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਔਗੁਣਾਂ ਕਾਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਵਿਛੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ :

ਤੈ ਸਹਿ ਮਨ ਮਹਿ ਕੀਆ ਰੋਸੁ ।

ਮੁਝ ਅਵਗਨ ਸਹ ਨਾਹੀ ਦੋਸੁ ।¹³

(ਸ) ਭਗਮਾਈ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ : ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲੋਂ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ, ਵਿਅਕਤੀ ਭਗਮੀਲੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਸਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ-ਸੇਮੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਗੁਆਉਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਅਨੇਕਤਾ ਵਿਚ ਭਰਮ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਕੋਲ ਸਿਰਜਨਾ ਤੋਂ ਸਿਰਜਨਾਹਾਰ ਤਕ, ਰੂਪ ਤੋਂ ਅਰਥ ਤਕ, ਭੇਖ ਤੋਂ ਸੱਚ ਤਕ ਜਾਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਤੇ ਉਸਦੀ ਆਤਮਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੂਫੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ 'ਬਦਲਵਾਈ ਵਾਲੀ ਰਾਤ'¹⁴ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਸੂਫੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਇਸ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਸੇਖ ਲੈਂਦਾ ਹੋਇਆ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਪਈ 'ਅੰਧਿਆਰੀ ਰਾਤ' ਦਾ ਜਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਅਨੇਕਤਾ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦੇ ਦੀਵਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਅਸਮਰਥ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

ਫਰੀਦਾ ਕੀਨਿ ਮੁਸਲਾ ਸੂਫੁ ਗਲਿ, ਦਿਲਿ ਰਾਤੀ ਗੁਰੁ ਵਾਤਿ ।

ਬਾਹਰਿ ਦਿਸੈ ਚਾਨਣਾ ਦਿਲਿ ਅੰਧਿਆਰੀ ਰਾਤ ।¹⁵

(ਹ) ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਅਸੰਤੁਲਿਤ ਵਤੀਰਾ : ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ, ਮਨੁੱਖ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਪਦਾਰਥਕ ਰਸਾਂ ਵਿਚ ਗਲਤਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਨਦਾਰ ਮਹਿਲਾ ਦੇ ਵਾਸ, ਅਮੀਰੀ ਠਾਠ-ਥਾਠ ਦਾ ਜੀਵਨ ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਖਾਣਿਆਂ ਦੇ ਬੁਆਦਾਂ ਵਿਚ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਸਰੀਰ ਕਾਮੁਕ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਤੇ 'ਦੁਨੀ ਜੁਹਾਵਾ ਬਾਗ' ਦੀਆਂ ਹਰੇਕ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਖਿਚਾਂ ਵਿਚ ਰੱਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਖਿਪ ਵਿਚ ਬਾਹਰਮੁਖਤਾ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮੂਲ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ (First Nature) ਤੇ ਰਾਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਦੂਜਾ ਸੁਭਾ (Second Nature) ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਅਜਲੀ ਸੁਭ ਤੋਂ ਬੇਨਿਆਚ ਹੋ ਕੇ, ਬੇਪ੍ਰਵਾਹੀ, ਅਣਗਹਿਲੀ ਤੇ ਗਫਲਤ ਭਰੇ ਵਤੀਰੇ ਦਾ ਸਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗਫਲਤ ਨੂੰ ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਨੇ 'ਪਿਰ ਨੀਦਤੀ' ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਸਦਾ ਭਾਵ ਪ੍ਰਭੂ-ਮਾਰਗ ਪ੍ਰਤੀ ਬੇਪ੍ਰਵਾਹੀ ਹੈ। ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਨੇ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣ ਦੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।¹⁶

ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਨੇ ਆਵਸਕ ਸੰਤੁਲਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਹਰਮੁਖਤਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਆਖਿਆ। ਉਸਨੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਕਾਮ ਜਾਂ ਅਰਥ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ

ਆਦਰਸ ਨਾ ਬਣਾਉ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਰਥਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਲਈ ਘਾਣੀਆਂ ਘਾਲਨਾਵਾਂ ਅਗਿਆਨ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹਨ।¹⁷ ਉਸਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸੁੱਖ ਜ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਗੰਦਲਾਂ ਸਮਾਨ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਖੰਡ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਮਾਲ ਜਾਇਦਾਦ ਆਦਿ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੰਸਾਰਕ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਨੂੰ 'ਕੂੜਾ ਸਉਦਾ' ਆਖਿਆ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਕਥਨ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ :

1. ਫਰੀਦਾ ਦੇ ਦਿਸ਼ੁ ਗੰਦਲਾ ਧਰੀਆ ਖੰਡ ਲਿਵਾਤਿ।

ਇਕਿ ਰਾਹੇਦੇ ਰਹਿ ਗਏ, ਇਕਿ ਰਾਧੀ ਗਏ ਉਜਾਤਿ।¹⁸

2. ਫਰੀਦਾ ਕੋਠੇ ਮੰਤ੍ਰਪ ਮਾਤ੍ਰੀਆ ਉਸਾਰੇਦੇ ਤੀ ਗਏ।

ਕੂੜਾ ਸਉਦਾ ਕਰਿ ਗਏ, ਗੋਰੀ ਆਇ ਪਏ।¹⁹

(ਖ) ਸੰਸਾਰ-ਮੁੱਖਤਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧ : ਉਸ ਨੇ ਸੰਸਾਰ-ਮੁੱਖਤਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਅਸੰਤ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੂਫੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਗ਼ਜ਼ਾਲੀ ਅਨੁਸਾਰ ਰੱਬ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਉਤਪੰਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸਿਰਜ ਕੇ ਰੱਬ ਨੇ ਉਸ ਵਲ ਤਕਿਆ ਤੱਕ ਨਹੀਂ।²⁰ ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ 'ਗੁਝੀ ਭਾਹਿ' ਹੈ ਤੇ ਸੰਸਾਰਕ ਰੁਝੇਵਿਆਂ ਵਿਚ ਗ਼ੁਲਤਾਨ ਰੁਚੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਵਿਅਰਥਤਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਗ਼ਜ਼ਾਲੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਰੱਬ ਦੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਅਪਸ ਵਿਚ ਨਾ ਮਿਲਨਸਾਰ ਤੇ ਨਵੇਕਲੇ ਆਖਿਆ।²¹ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਨੇ ਵੀ ਇਸੇ ਵਿਚਾਰ-ਸੂਰ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ। ਜਿਵੇਂ :

ਫਰੀਦਾ ਜਾ ਲਬੁ ਤ ਨੇਹੁ ਕਿਆ ਲਬੁ ਤ ਕੂੜਾ ਨੇਹੁ।

ਕਿਚਰ ਭਤਿ ਲੰਘਾਈਐ ਫਪਰਿ ਤੁਟੈ ਮੇਹੁ।²²

(ਗ) ਅਨੇਕਤਾ ਪਿਛੇ ਲੁਕੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ : ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਪ੍ਰਤਕ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਲਈ ਅਨੇਕਤਾ ਪਿਛੇ ਲੁਕੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੂਫੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਅਬਦੁਲ ਜੀਲੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਹਸਤੀ ਸਿਰਫ ਇਕ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਦਿਸਦੇ ਫਰਕ ਹਕੀਕਤ ਦੇ ਦਸਤੂਰ, ਪੱਖ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਹਨ। ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਹਕੀਕਤ ਦਾ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਪੱਖ ਹੈ। ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ ਸਮੁੱਚਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਹੀ ਪਸਾਰਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸਰਬ ਵਿਆਪਕਤਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

ਕਰ ਕਿਰਪਾ ਪ੍ਰਤਿ ਸਾਧ ਸੰਗ ਮੇਲੀ

ਜਾ ਫਿਰ ਦੇਖਾ ਤਾ ਮੇਰਾ ਅਲਹੁ ਬੋਲੀ।²³

(ਘ) ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ : ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਵਿਸ਼ਮਾਦ ਉਪਜਾਉਣ ਵਾਲਾ ਅਨੁਭਵ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਦੇ ਪਦਾਰਥ ਮਿਠਾਸ ਵਿਚ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਹਨ।²⁴ ਉਹ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਹੈ ਤੇ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਆਤਮਿਕ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਵਾਕਫ਼ ਹੈ।²⁵ ਉਹ ਬਖਸ਼ਿਦ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਸੱਚੀ ਪਨਾਹਗਾਹ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਮੰਗਣ ਯੋਗ ਵਸਤੂ ਉਸ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਹੈ।²⁶ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਸੁੱਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ।²⁷ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਜੋਬਨ ਰੁਤੇ ਹੀ ਰਿਝਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਵਾਨੀ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਾਂ ਪਛਤਾਵਾ

ਹੀ ਹੱਲੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।²⁸ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਭੂ ਸਰਬ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਕ ਹੈ, ਉਹ ਅਸੀਮਤ ਹੈ, ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਤੁੱਛ ਚੁੱਪੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ। ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਹਸਤੀ ਉਸਦਾ ਟਾਕਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਜਿਸਨੇ ਉਸ ਅਸੀਮ ਹਸਤੀ ਵਾਲੇ ਸੱਚ ਅਥਵਾ ਅਟੱਲ ਹੱਦ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ, ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਉਸਦੇ ਪੈਰ ਚੁੰਮਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੈ।²⁹ ਜਰਮਨੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਧਰਮ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ Fever Back (1775-1833) ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮੂਲ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਉਸਦੀ ਸੀਮਿਤ ਹੋਣ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਸਦਾ ਨਿਹਿਤ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸੀਮਿਤਤਾ ਨੂੰ ਉਲੰਘ ਕੇ ਅਨੰਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਅਨੰਤਤਾ ਦੀ ਦੈਵੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਦੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਤੀ ਅਜਿਹੀ ਧਾਰਨਾ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਨਿਰੰਤਰ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਮਾਰਗ ਖੋਲ੍ਹਦੀ ਹੈ। ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਦਾ ਹੋਲ ਲਿਖਿਆ ਕਥਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਅਸੀਮ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦਾ ਅਨੁਤਵ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਦਗਾਰ ਅਧਾਰ ਅਰਮਿ ਬੇਅੰਤ ਤੂੰ।

ਜਿਨਾ ਪਛਾਤਾ ਸਚੁ ਹੁਮਾ ਪੈਰ ਮੂੰ।³⁰

(ਛ) ਅਨੰਤ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ : ਅਸਲ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਆਪਣੀ ਸੀਮਿਤ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਬ੍ਰਹਮੰਡੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦਾ ਹੈ। ਸੂਫੀਆਂ ਦੇ ਖੇਜ਼-ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਸਮੁੰਦਰ ਦਾ ਬਾਰ ਬਾਰ ਜ਼ਿਕਰ ਅਨੰਤਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਜੋਂ ਆਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਮੰਤਵ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅੰਤਿਮ ਸੀਮਾਂ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਅੰਤਿਮ ਸੀਮਾ ਵੱਲ ਹੀ ਸੂਫੀਆਂ ਦਾ ਮਾਰਗ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੈ।³¹ ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਨੇ, ਦਰਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਰਤਿਆ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਵਾਂਗ ਵਿਸ਼ਾਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਜਿਥੇ :

ਸਬਰੁ ਏਹੁ ਸੁਆਉ ਜੇ ਤੂੰ ਬੰਦਾ ਦਿਤ੍ਰੁ ਕਰਹਿ।

ਵਹਿ ਥੀਵਹਿ ਦਰੀਆਉ, ਟੁਟਿ ਨ ਥੀਵਹਿ ਵਾਹਤਾ।³²

(ਚ) ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਦੋਹਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ : ਅਨੰਤਤਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਨੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਆਪਣੇ ਵਜੂਦ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦੁਆਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਵਜੂਦ ਰਬੀ ਰੂਹ ਤੇ ਮਾਦੇ ਦਾ ਸੰਜੁਗਤ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਰੂਹ ਅਥਵਾ ਆਤਮਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਐਸ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਅਸੀਮ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਲ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਕ-ਬਿੰਦੂ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ। 'ਵਸੀ ਰਬ ਹਿਆਲੀਐ'³³ ਦਾ ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਅਨੰਤ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

(2) ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਇਕ ਯਾਤਰਾ :

ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਇਕ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚਿਤਵਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦੀ ਇਕ ਲੰਮੀ ਨਦੀ ਵਹਿ ਰਹੀ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਹੀ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਖੋਰਨ ਦੀ ਆਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਦੀਆਂ ਖੁਮਿਣ-ਖੋਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਸੁਚੇਤ ਮਲਾਹ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਖੇਡੇ ਨੂੰ ਪਾਰ ਲੰਘਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ-ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਲਈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਜੀਵਨ-ਖੇਡੇ ਨੂੰ ਵਕਤ ਸਿਰ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਬੰਨ੍ਹਦਾ, ਉਹ ਜੀਵਨ-ਯਾਤਰਾ ਨੂੰ ਸੰਕਟ ਮਈ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਦਿਨ ਦੁਪਾਂ ਵਾਲੇ ਤੇ

ਗਤਾਂ ਸੁਲਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਮੁਰਸ਼ਦ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦਾ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨੀਂਦੇ ਆਪੇ ਅਥਵਾ ਸੈਤਾਨ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪੇ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਫੈਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ, ਮੁਖਾਂਤ ਜੀਵਨ ਯਾਤਰਾ ਲਈ, ਪ੍ਰਭੂ-ਪ੍ਰਤੀ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਦੇ ਖੰਡਿਉਂ ਤਿਖੇ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਅਤੇ ਇਸ ਉੱਤੇ ਤਤਕਾਲ ਹੀ ਜੀਵਨ ਸਫਰ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਨ-ਬੱਧ ਹੋਣ ਦੀ ਤੀਬਰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਦੇ ਦੁਰਮਾਨ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ।

1. ਲੰਮੀ ਲੰਮੀ ਨਦੀ ਵਹੈ ਕੰਧੀ ਕੇਰੈ ਹੇਤਿ।

ਬੇਤੇ ਨੋ ਕਪਰੁ ਕਿਆ ਕਰੈ, ਜੇ ਪਾਤਣ ਰਹੈ ਸੁਚੇਤਿ।³⁴

2. ਬੇਤਾ ਬੰਧਿ ਨ ਸਕਿਓ, ਬੰਧਨ ਕੀ ਵੇਲਾ।

ਤਰਿ ਸਰਵਰੁ ਜਬ ਉਛਲੈ, ਤਬ ਤਰਵੁ ਦੁਹੇਲਾ।³⁵

3. ਫਰੀਦਾ ਫੁਖਾ ਸੈਤੀ ਦਿਹੁ ਗਇਆ ਸੁਲਾਂ ਸੈਤੀ ਰਾਤਿ।

ਖੜਾ ਪੁਕਾਰੈ ਪਾਤਣੀ ਬੇਤਾ ਕਪਰੁ ਵਾਤਿ।³⁶

4. ਵਾਟ ਹਮਾਰੀ ਖਰੀ ਉਡੀਕੀ। ਖੰਨਿਅਹੁ ਤਿਖੀ ਬਹੁਤੁ ਪਿਈਕੀ।

ਉਸੁ ਉਪਰਿ ਹੈ ਮਾਰਗੁ ਮੇਰਾ। ਸੇਖ ਫਰੀਦਾ ਪੰਥੁ ਸਮਾਹਿ ਸਵੇਰਾ।³⁷

ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਫਲ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਤਿੰਨ ਪੱਖਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

(ੳ) ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸਹੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ

(ਅ) ਮਨ ਤੇ ਜੀਤ ਦੀ ਕਲਾ

(ੲ) ਅੰਤਿਮ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਜੋਸ਼ੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਪੱਖਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵਰਨਣ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ।

(ੳ) ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸਹੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ : ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਸਾਰ ਇਕ ਸਰਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਜਿਥੇ ਸਦਾ ਲਈ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ।³⁸ ਬੰਦਾ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਆਸ ਵਿਚ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਪੱਲੇ ਬਹੁਤਾ ਕਰਕੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਹੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅੰਤ ਆਉਣ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਇਸ ਨੂੰ ਸੌਤ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।³⁹ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਦੁੱਖ ਦੀ ਸਰਬਵਿਆਪਕਤਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੁੱਖ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ।⁴⁰ ਸਿਰਫ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੀ ਦੁਖੀ ਸਮਝਣ ਨਾਲ ਦੁੱਖ ਜਿਆਦਾ ਦੁੱਖਦਾਈ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਸਵਾਰਥੀ ਤੰਤਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਨਿਰ-ਸੁਆਰਥ ਸਜਣਾਂ ਦੇਸਤਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਅਸੰਤਵ ਹੈ। ਨਾਲੋਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੌਜਣ ਵੀਹ ਮਿਲ ਜਾਣਗੇ ਪਰ ਔਖੁਤ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਨਿਭਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।⁴¹ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਪਦਾਰਥਕ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਇਅਕਤੀ ਦੀਆਂ ਨੈਤਿਕ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਜਲਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਲਈ ਅੱਗ ਸਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਬੱਚ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਅਨੁਸਾਰ ਦੁਨੀਆਂ ਤੇ ਦਰਦੇਸ਼ੀ ਦੀਆਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹਨ। ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਦਰਦੇਸ਼ੀ ਔਗੁਣਾਂ ਦੀ ਪੰਡ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

1. ਕਿਉਂ ਨ ਹੁੰਦੀ ਕਿਉਂ ਨ ਸੁਣੀ ਦੁਨੀਆਂ ਗੁਣੀ ਭਾਇ।
ਸਾਈ ਮੇਰੀ ਚੰਗਾ ਕੀਤਾ ਨਾਹੀ ਤ ਹੰਤੀ ਦਯਾਂ ਆਇ।⁴³
2. ਫਰੀਦਾ ਦਰ ਦਰਵੇਸੀ ਗਾਖਤੀ ਚਲਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਭਤਿ।
ਬੀਨਿ ਉਠਾਈ ਪੋਟਲੀ, ਕਿਥੈ ਵੱਢਾ ਘਤਿ।⁴³

(ਅ) ਮਰਨ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਲਾ : ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਫਲ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਜੀਵਨ ਤੇ ਮਰਨ ਦੀ ਕਲਾ ਦਾ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਪੈਰੋਬਰ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਰਨ ਦੇ ਨਿਯਮ ਨੂੰ ਅਧਨਾਉਣ ਤੇ ਜੋਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਖਿਆ ਜੇ ਨਫਸਾਨੀ ਜ਼ਮੀਰ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਮਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਆਤਮੀਕ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਨਵ-ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।⁴⁴ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਰਨ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਲਾ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਲਈ ਵਾਸਨਾਵਾਂ ਦੇ ਜੰਜਾਲ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ 'ਕਬਰ ਦੀ ਅਵਾਜ਼' ਸੁਣਨ ਲਈ ਆਖਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ 'ਅਗਲੇਰੇ ਜੀਵਨ' ਦੀ ਸੋਧ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਲਕ-ਚੇਤਨਾ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਕੇ ਇਨਸਾਨ ਇਸ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਅਗਲੇਰੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਮਿੱਥ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਦੂਸਿਤ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੱਖ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

**ਫਰੀਦਾ ਗੋਰ ਨਿਮਾਣੀ ਸਫੁ ਕਰੇ ਨਿਘਰਿਆ ਘਰਿ ਆਉ।
ਸਰਪਰ ਮੇਧੈ ਆਵਣਾ ਮਰਣਹੁ ਨ ਤਰਿਆਹੁ।⁴⁵**

(ੲ) ਅੰਤਿਮ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸੋਝੀ : ਅੰਤਿਮ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸੋਝੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸੰਪੂਰਨ ਮਾਰਗ ਲਭਣਾ ਕਠਨ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਰਗ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਹ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਇਹ ਨਿਰਨਾ ਕਰੇ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਵਸਤੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸਨੇ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਨਿਭਣਾ ਹੈ। ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਨਾਸ਼ਮਾਨਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ। ਦੁਨੀਆਵੀ ਬਕਤੀਯਾਨੀ ਰਾਜੇ ਸਮਝਾਨ ਵਿਚ ਯਤੀਮਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੱਬੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਇਮਾਰਤਾਂ ਉਸਾਰਨ ਦੀ ਸਰਗਰਮੀ ਵੀ ਅਸਥਿਰ ਸਰਗਰਮੀ ਹੈ।⁴⁶ ਜਾਇਦਾਦ, ਧੰਨ-ਦੌਲਤ ਆਦਿ ਵੀ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਬੰਦੇ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਨਹੀਂ ਬਣਦੇ। ਗਲਾ ਵਾਲੇ ਮਿਤਰ ਘਨੇਰੇ ਹਨ ਪਰ ਸੰਕਟ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਨਿਭਦਾ। ਭੁੱਲ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਮਾਇਕ ਲੀਲਾ ਉਸ ਕੁਸੁੰਭੇ ਵੱਲ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਭਰਭੀਲਾ ਤੇ ਸੋਧ ਲਾਲ ਰੰਗ ਧੁੱਪ ਤੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਢਿੱਕਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਾਇਕ ਲੀਲਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਖਤਰਨਾਕ ਅਸਰਾਂ ਤੋਂ ਬੱਚ ਸਕੇ। ਜਿਵੇਂ :

ਹਥੁ ਨ ਲਾਇ ਕਸੁੰਭਤੈ ਜਲਿ ਜਾਸੀ ਦੇਲਾ।⁴⁷

ਅਸਲ ਵਿਚ ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਦੀ ਭੁੱਲ ਤਲਾਖ ਅਸਥਿਰਤਾ ਵਿਚੋਂ ਸਥਿਰਤਾ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰਕ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲਤਾ ਵਿਚੋਂ ਸਦੀਵਤਾ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨਾ ਹੈ।

(੩) ਮਾਨਵੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਸੰਕਟ ਤੇ ਸਮਾਥਾਲ : ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪ੍ਰਤੂ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਹਉ-ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਦੈਵੀਕਰਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੁੱਚੀ ਕਹੌਸਵਾਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਮਨੋਦਿਗਿਆਨ ਨਾਲ ਜਾ ਜੁੜਦਾ ਹੈ। ਮਾਨਵੀ ਹੋਂਦ ਦਾ

ਪਹਿਲਾ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਸੈਕਟ ਜੀਵਨ ਦੀ ਨਾਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੈ। ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋ ਜੋ ਦਿਨ ਗੁਜਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਉਮਰ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ।⁴⁸ ਮੌਤ ਕੋਲੋਂ ਬਚਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਚਾਹੇ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਕੋਈ ਜੀਅ ਲਵੇ ਸਰੀਰ ਅੰਤ ਤੇ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿੱਟੀ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ।⁴⁹ ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੀ ਉਪਯੋਗਤਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਸ ਸੰਬੰਧ ਦਾ ਸਹਿਜ-ਪਰਿਣਾਮ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਜੀਵਨ ਦੀ ਫਿਨਿਡਿੰਗਦਾ, ਇਸ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤਾ ਤੇ ਸਥਿਰਤਾ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨਾਲ ਜੂਝਦਾ ਹੈ।

ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਮੰਜਲ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ, ਗਫਲਤ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਗੁਜਾਰਦਾ ਹੈ। ਜਵਾਨੀ ਵੇਲੇ ਉਹ ਜੀਵਨ ਦਾ ਥੋੜਾ ਨਹੀਂ ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਭਾਵ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਅਨੁਸਾਸਨ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ। ਵਾਸਨਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਮੂੰਹ-ਚੋਰ ਛੱਲਾਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਣ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬੇਬਸੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।⁵⁰ ਬੁਢੇਪੇ ਵੇਲੇ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਰੁੱਤ ਫਿਰਦੀ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਦਾ ਵਣ ਬੰਬਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਪੱਤੇ ਭਾਵ ਅੰਗ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।⁵¹ ਸਰੀਰ ਧਾਂਗਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਰੋਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਜਾਨੀ ਭਾਵ, ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਨਾਲ ਆ ਰਹੇ ਅੰਗ ਉਸ ਦਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਗਏ ਹਨ।⁵² ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਨੇ, ਡਾਕਟਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅਸਤਿਤੱਵੀ ਸੰਤਾਪ ਦੀ ਵਿਲਕਣੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹ ਦੁੱਖ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੁ-ਭੇਤਨਾ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਜਗਤ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ, ਇਕੱਲੇ ਹੋਣ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਦਾ ਫੱਲ ਹੈ। ਕਾਲ ਦਾ ਕਈ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਮਿੱਦ ਨੂੰ ਖੇਰਨਾ ਹੈ।⁵³ ਇਸ ਦੁਖਾਤਿਕ ਸੰਵੇਦਨਾ ਕਾਰਨ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਰਾਬ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲੈਣ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣਾ ਦੁਰਭਾਗ ਮੰਨਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

ਫਰੀਦਾ ਜਿ ਇਹਿ ਨਾਲਾ ਕਪਿਆ ਜੇ ਗਲੁ ਕਪਹਿ ਚੁਖ।

ਪਵਨਿ ਨ ਇਤੀ ਮਾਮਲੇ ਸਹਾਂ ਨ ਇਤੀ ਦੁਖ।⁵⁴

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਅਨਿਸਚੇ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਨੇ ਘੇਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਹਸਤੀ ਦੇ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਨਿਵਾਰਨ ਲਈ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਨਿਸਚੈ-ਆਤਮਿਕ ਸੰਦਰਭ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀਹੀਣਤਾ ਦੇ ਐਨ ਉਲਟ ਸਰਬਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਹੋਂਦ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਉਹ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਦਿਲੋਂ ਮੁਹੱਬਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਉਸਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸਦੀਵੀ ਤੇ ਅਟੱਲ ਹਨ। ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਰੱਬ ਮਿਹਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣਾ ਦਾਮਨ ਪਕੜਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਰ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਦਰਵੇਸ਼ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਨਮਦਾਤੀ ਮਾਂ ਵੀ ਧੰਨ ਹੈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਆਉਣਾ ਸਫਲ ਹੈ।⁵⁵

ਜਗਤ ਦੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਨਾਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਰਥ-ਵਿਹੁਣਤਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਉਦਾਰਨ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਫ਼ਤਹ ਝੁਲਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੱਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਦੇ ਸੋਹਿਲੇ ਗਾਉਂਦੇ ਸਨ ਪਰ ਅਜੇਹੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਤਾਜੇ ਵੀ ਅੰਤ ਤੇ ਕਬਰਾਂ ਵਿਚ ਸਦਾ ਲਈ ਸੌ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।⁵⁶ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਸਾ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨੂੰ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਮਾਨਵੀ ਤਣਾਉ ਨੂੰ ਹਲ ਕਰਕੇ ਉਸਦੇ ਅਸਤਿਤੱਵੀ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਨਿਵਾਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਅਟੱਲ ਭਰੋਸੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰ-ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦਾ

ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ-ਆਰਗ਼ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਦਰਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਰੂਪਾਂ ਵਰਗਾ ਜੇਹਾ ਉਤਪੰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਦਾ ਹੈ।⁵⁷ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਲੋਂ ਵਾਹਦਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਆਪਣਾ ਆਪ ਸਵਾਰ ਲਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲ ਪਵੇਗਾ।⁵⁸ ਥਾਥਾ ਫਰੀਦ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵਿਸਵਾਸ ਦੁਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿਮਰਤਾ, ਖਿਆ, ਮਿਠਾਸ ਦੇ ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੇਰੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਜਿਵੇਂ :

ਨਿਵਣ ਸੁ ਅਖਰੁ, ਖਵਣੁ ਗੁਣੁ ਜਿਹਥਾ ਮਣੀਆ ਮੰਤੁ ।

ਏ ਤੂੰ ਭੈਣੇ ਵੇਸ ਕਰਿ, ਤਾ ਵਸਿ ਆਵੀ ਕੰਤੁ ।⁵⁹

ਥਾਥੇ ਫਰੀਦ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਅਕਤੀਤੱਵ ਦੇ ਏਕੀਕਰਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਵਲ ਰੁਚਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਸਮੱਸਿਆ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸੈਤਾਨ-ਪੱਖ ਅਥਵਾ ਨੀਵੇਂ ਆਪੇ ਨੇ ਖਿੰਡਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਾਂ ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਪੈਣ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।⁶⁰ ਪੰਜਾਹ ਕਿਸਮ ਦੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਘੇਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।⁶¹ ਵਿਕਾਰ ਖੁਢੇਪੇ ਦੇ ਵਿਚ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਖਿੰਡਾ ਨਹੀਂ ਛਡਦੇ।⁶² ਉਸ ਦੀ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਟੁਕੜੇ ਟੁਕੜੇ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਥਾਥੇ ਫਰੀਦ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਅਕਤੀਤੱਵ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਮਈ ਜੀਵਨ-ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਵਰਨਣ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਫਰੀਦਾ ਚਿੰਤ ਖਟੋਲਾ, ਵਾਣੁ ਦੁਖੁ ਖਿਹਹਿ ਵਿਛਾਵਣ ਲੇਹੁ ।

ਏਹੁ ਹਮਾਰਾ ਜੀਵਣਾ ਤੁ ਸਾਹਿਬ ਸਚੇ ਵੇਖੁ ।⁶³

ਥਾਥਾ ਫਰੀਦ ਖੰਡਿਤ ਵਿਅਕਤੀਤੱਵ ਦਾ ਸੰਘਟਨ ਉਤਪੰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਮ ਅਰਥਾ ਬ੍ਰਿਹਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਸਾਧਨ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।⁶⁴ ਸਰੀਰ ਦੇ ਹਰ ਅੰਗ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਹੀ ਕਰਤਵ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਆਖਦਾ ਹੈ, ਮਸੀਤ ਵਲ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਹੋਵੋ।⁶⁵ ਸਿਰ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦਰ ਤੇ ਬੁਕਣ ਦੇ ਕਰਮ ਵਿਚ ਹੈ।⁶⁶ ਅਖਾਂ ਨੂੰ 'ਪਿਰ ਦੇਖਨ ਦੀ ਆਸ' ਸਫਲ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।⁶⁷ ਮਿਠੇ ਬੋਲ ਹੀ ਜੀਭ ਨੂੰ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਹਰ ਦਿਲ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ।⁶⁸ ਦਿਲ ਨੂੰ ਕੁਲ ਮਾਇਆਵੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਅਜਾਦ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਦੈਵੀ ਵਿਅਕਤੀਤੱਵ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਥਾਥਾ ਫਰੀਦ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰਗਭਮੀਆਂ ਦੇ ਯੋਜਨਾਕਾਰ ਮਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਸਾਵਾਂ ਪਧਰਾਂ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵੰਗਾਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣਾ ਸਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਲੰਮੇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਟੇਡੇ ਵਿਕਾਸ-ਆਰਗ਼ ਤੇ ਚਲਦਾ ਹੋਇਆ ਗੁਣਾਂ-ਔਰੁਣਾਂ, ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਤੇ ਸੀਮਤਾਵਾਂ, ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਦੇ ਸਰੂਪ ਵਾਲਾ ਹੈ।⁶⁹ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦਿਵਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਹੈ।⁷⁰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਥਾਥਾ ਫਰੀਦ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਕਰਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਸਫਲ ਵਿਅਕਤੀਤੱਵ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਰਾਹੀਂ ਹੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੇਵਰੀ ਹੋਈ ਸਥਾਸੀਅਤ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਨਦਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਦਾਨ ਚੜ੍ਹਦੀ ਹੈ ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦਰ ਦਾ ਦਰਵੇਸ਼ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਆਉਣਾ ਮੁਥਾਫ਼ਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

ਆਪਿ ਲੀਏ ਲਤਿ ਲਾਇ ਦਰਿ ਦਰਵੇਸ਼ ਸੇ ।

ਤਿਨ ਧੰਨੁ ਜਣੇਦੀ ਮਾਉ ਆਏ ਸਫਲੁ ਸੇ ।⁷¹

ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਅਕਤੀਤੱਵ ਦੇ ਏਕੀਕਰਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਪ੍ਰਸਿਧ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀ ਜੁੰਗ ਦੀ ਇਸ ਥਾਰਨਾ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਾਨਸਕ ਮੰਡਲ ਦੀਆਂ ਝੁੰਝੀਆਂ ਤੋਹਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਬਚਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।⁷²

ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਖਿੰਡਾਉ ਦਾ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੀਆਂ ਪਾਸਵਿਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਿਧ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀ ਜੁੰਗ ਨੇ ਸਮੂਹਕ ਅਚੇਤਨਾ (Collective Unconscious) ਕਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਕ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਅਜੇ ਪਾਸਵਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸੀ।⁷³ ਇਹ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਸੰਸਾਰਕ ਖਿੰਚਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਧਰ ਉਧਰ ਧਕੇਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸਾਰੂ ਸੋਧ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਬਾਬੇ ਫ਼ਰੀਦ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਅੰਤ ਵੇਲੇ ਅਰਥਾਤ ਮੌਤ ਦੀ ਯਾਦ ਕਰਵਾਈ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੁਨੀਆਵੀ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਵਿਚ ਚਿੰਤ ਨਾ ਲਗਾਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਮਾਇਕ ਅਫ਼ੀਬਰ ਉਸ ਦਾ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗਾ।⁷⁴ ਮੌਤ ਤੇ ਰੱਬ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰੀਕੇ ਝੁੱਲਣ-ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਝੁੱਲ ਕੇ ਬੰਦਾ ਬੰਦਗੀ ਦਾ ਕਰਤਵ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਕਰਤਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਜੁਆਬਦੇਹ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।⁷⁵ ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਬੰਦਗੀਹੀਣ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਜੀਏ ਜੀਅ ਹੀ ਮੁਰਦੇ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਕੇ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਤੂੰ ਰੱਬ ਨੂੰ ਤੁਲ ਗਿਆ ਹੈ, ਰੱਬ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਝੁਲਿਆ। ਜਿਵੇਂ :

ਫ਼ਰੀਦਾ ਪਿਛਲ ਰਾਤਿ ਨ ਜਾਗਿਓਹਿ, ਜੀਵਦੜੇ ਮੁਇਓਹਿ।

ਜੇ ਤੈ ਰਬੁ ਦਿਸਾਰਿਆ ਤ ਰਖਿ ਨ ਵਿਸਰਿਓਹਿ।⁷⁶

ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਖਿੰਡਾਉ ਦਾ ਖੁਨਿਆਰੀ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਨਿਜੀ ਚੇਤਨਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਿਧ ਜੀਵਨ ਵਿਗਿਆਨੀ ਵੈਲਜ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤਕ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪਉੜੀ ਤੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸੁ-ਚੇਤਨਤਾ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ।⁷⁷ ਇਹ ਸੁ-ਚੇਤਨਤਾ ਹੀ ਹਉਮੈ ਹੈ ਜੋ ਸੀਮਿਤ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਹੈ। ਇਸ ਸੀਮਿਤ ਚੇਤਨਾ ਕਾਰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਨਿਜੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੂਈ ਦਵੈਤ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੁਛ ਦੇ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੂਫੀ ਅਬੂ ਹਾਸਿਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸੂਫੀ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਰੋਕ ਹੰਕਾਰ ਤੇ ਮਾਣ ਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਹੰਕਾਰ ਤੇ ਆਕੜ ਵਾਲੇ ਦਿੱਲ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਨਾਲੋਂ ਸੂਫੀ ਨਾਲ ਪਧਾਤ ਦੇਣਾ ਆਸਾਨ ਹੈ।⁷⁸ ਬਾਬੇ ਫ਼ਰੀਦ ਨੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਹੰਕਾਰ ਦੇ ਵੱਖੇ ਵੱਖ ਰੂਪਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਸੂਚੇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਬਾਬੇ ਫ਼ਰੀਦ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਸਲੋਕ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਮਾਣ ਨਾ ਕਰਨ, ਸਰੀਰਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਤੋਂ ਬਚਣ, ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦ, ਧਨ, ਦੌਲਤ ਆਦਿ ਦੀ ਹਉਮੈ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੇ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਨੇ ਹੰਕਾਰ ਦੇ ਸ੍ਰੋਤ ਮਨ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਪਧਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

ਫ਼ਰੀਦਾ ਮਨੁ ਮੈਦਾਨੁ ਕਰ ਟੇਏ ਟਿਥੇ ਲਾਹਿ।

ਅਗੈ ਮੁਲਿ ਨ ਆਵਸੀ ਦੇਜਕ ਸੰਦੀ ਭਾਹਿ।⁷⁹

ਬਾਬੇ ਫ਼ਰੀਦ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵਹਿੰਦਤ-ਉਲ-ਵਜੂਦ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਵਾਇਆ ਜੋ ਰੱਬ ਦੀ ਸਰਬਵਿਆਪਕਤਾ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੋਂਦਾਂ ਦੀ ਅਨੇਕਤਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਦੁਈ ਦਵੈਤ ਅਥਵਾ ਹਉਮੈ ਤੋਂ ਬੱਚ ਕੇ, ਸੰਸਾਰਕ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲੈਂਦੇ, ਸੰਸਾਰਕ ਲੁੱਟ-ਖਸ਼ੁੱਟ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ 'ਸਚੇ ਧਣੀ ਦੀ ਤੋਹੀਦ ਦੀ ਆਵਾਜ਼' ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ। ਜਿਵੇਂ:

ਇਕੁ ਫਿਕਾ ਨਾ ਗਾਲਾਇ, ਸਤਨਾ ਮੈ ਸਚਾ ਧਣੀ।

ਹਿਆਉ ਨ ਕੈਹੀ ਨਾਹਿ, ਮਾਣਕ ਸਭ ਅਮੋਲਏ।⁸⁰

ਸੰਸਾਰਕ ਵਸਤਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਇਕਸੁਰਤਾ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਸਾਰਕ ਵਸਤਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਨਾ ਵਿਅਰਥ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੌਤ ਆਉਣ ਤੇ ਸੰਸਾਰਕ ਸੰਪਤੀ ਸਮੇਤ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਅਰਥਹੀਣ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਰੱਬ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਭਗਤ ਸੰਸਾਰਕ ਵਸਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਨਿਰਲੇਪ ਵਤੀਰਾ ਰਖਦੇ ਹੋਏ, ਕਿਸੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਤੁਰ ਜਾਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

ਕਲਰ ਕੇਰੀ ਫ਼ਪਤੀ ਆਇ ਉਲਥੇ ਹੋਭ।

ਚਿੰਜੂ ਬੋਤਨਿ ਨ ਪੀਵਹਿ ਉਭਣ ਸੰਦੀ ਭੰਤ।⁸¹

ਬਾਬੇ ਫ਼ਰੀਦ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪੇ ਦੀ ਸਮੁੱਚਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦਵੈਤ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀ ਫ਼ਰਾਇਡ ਨੇ ਅਚੇਤ ਮਨ ਨੂੰ ਪਾਸਵਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਰਖਿਆ ਪਰ ਬਾਬੇ ਫ਼ਰੀਦ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਤਰੀਵੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਸਦੇ 'ਸੱਚੇ ਧਣੀ' ਬਾਰੇ ਸਪਸ਼ਟ ਸਕਦਾ ਵਿਚ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਵਸਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਪ੍ਰਤੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ।

ਬਾਬੇ ਫ਼ਰੀਦ ਨੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਕਰਨ ਤੇ ਚੋਰ ਚਿੰਤਾ ਤੇ ਬੰਦਗੀ-ਹੀਣ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਤੇ ਬੋਝ ਵਸਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਹਰਿ ਨਾਮ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀਆਂ ਸੀਮਿਤ ਹੋਂਦਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਕੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਅਸੀਮਤਾ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

ਰਤੇ ਇਸਕ ਖੁਦਾਇ ਰੰਗਿ ਦੀਦਾਰ ਕੈ।

ਦਿਸਰਿਆ ਜਿਨ ਨਾਮੁ ਤੇ ਕੁਇ ਭਾਰੁ ਥੀਏ।⁸²

(4) ਮਾਨਵ-ਪਰਿਵਰਤਨ :

ਬਾਬੇ ਫ਼ਰੀਦ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮਨੋਰਥ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਦਰਵੇਸ਼ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਗੁਣ ਸਬਰ ਤੇ ਸੰਤੋਖ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਦੇ ਦਾਨ ਦੀ ਝਾਕ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਕਾਇਮੀ ਲਈ ਕਿਸੇ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਵਲ ਹਰ ਵੇਲੇ ਝੁੱਖੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਵਾਲਾ ਸਦਨਸਿਥ ਜੀਵ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਘਟੀਆ ਜਿਹੇ ਚਾਪਲੂਸ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੈ-ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਨਹੀਂ।⁸³ ਜੋ ਕਿਸੇ ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਆਸਰਾ ਤਕਣਾ ਮੌਤ ਸਮਾਨ

ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਦਰਵੇਸ਼ੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਦੀ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਤੁੱਕ ਹੈ।

ਫਰੀਦਾ ਬਾਰਿ ਪਰਾਇਐ ਬੈਸਣਾ ਸਾਈ ਮੁਝੈ ਨ ਦੇਹਿ।

ਜੇ ਤੂ ਏਵੈ ਰਖਸੀ ਜੀਉ ਸਰੀਰਹੁ ਲੇਹਿ।⁸⁴

ਸਮੁੱਚਾ ਮਾਨਵ-ਪਰਿਵਰਤਨ ਅੰਦਰਲੇ ਤੇ ਬਾਹਰਲੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਦਰਸ਼ ਮਾਨਵ ਦਰਵੇਸ਼ ਦੀ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪੱਖਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਹੱਲ ਕੀਤਾ।

(ੳ) ਦੌਰਗੀ ਹਸਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਸਚੇਤਤਾ ਦੁਆਰਾ : ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਦੌਰਗੀ ਹਸਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਸਚੇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤਾਂਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਹੀ ਮਿਆਰ ਨੂੰ ਦੇਖ ਸਕੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਢਾਲ ਸਕੇ। ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨਿਰਾ ਸਰੀਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਰੱਬ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਵਜੂਦ ਦਾ ਅੰਗ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਰੱਬ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

ਫਰੀਦਾ ਜੰਗਲੁ ਜੰਗਲੁ ਕਿਆ ਤਵਹਿ, ਵਣਿ ਕੰਡਾ ਮੋਝੈਹਿ।

ਦਸੀ ਰਬੁ ਹਿਆਲੀਐ, ਜੰਗਲੁ ਕਿਆ ਝੂਢੈਹਿ।⁸⁵

ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਦੇ ਇਸ ਕਥਨ ਤੋਂ ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੌਰ ਤੇ ਬੰਦੇ ਤੇ ਖੁਦਾ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਵਿਹਾਰਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਖੁਦਾ ਤੋਂ ਵਿਛੜੀ ਰੂਹ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਾਸ਼ਮਾਨਤਾ ਦੇ ਖਾਕੀ ਪਸਾਰ ਵਿਚੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਕੇ ਨੂਰੀ ਅੰਸ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ।⁸⁶ ਬਿਰਹਾ ਅਥਵਾ ਰੱਬੀ ਹੋਂਦ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਤਾਵੁਕ ਚੇਤਨਤਾ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਨੂਰੀ ਅੰਸ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਹੋਣ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਜਗਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਰੱਬੀ ਹੋਂਦ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗਰੂਕਤਾ, ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਸ੍ਰੋਤ ਹੋ ਨਿਬੜਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਤਮ-ਤੱਤ ਦੀ ਪਛਾਣ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਅਸੀਸ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਚੇਰਾ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਸਰੀਰ ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਨੀਵਾ ਅਥਵਾ ਘਟੀਆ ਪੱਧਰ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਾ ਇਕ ਵਸੀਲਾ ਸਤਿਸੰਗ ਹੈ। ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਨੇ ਸਤਿਸੰਗ ਲਈ ਸਰੋਵਰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਿਥੇ ਜਾ ਕੇ ਬੰਦਗੀ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂ-ਨਾਮ ਦੀ ਵੱਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤੈਤੀ ਸੰਗਤ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਛੱਪੜ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਤੈਤੀ ਸੰਗਤ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਛੱਪੜ ਵਿਚਲੇ ਚਿੱਕੜ ਵਾਂਗ ਪਲੀਤ ਅਥਵਾ ਪਤਿਤ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

ਫਰੀਦਾ ਮੋਈ ਸਰਵਰੁ ਢੂਚਿ ਲਹੁ, ਜਿਥਹੁ ਲੜੀ ਵਬੁ।

ਛਪੜਿ ਢੂਢੈ ਕਿਆ ਹੋਵੈ, ਚਿਕੜਿ ਡੁਬੈ ਰਬੁ।⁸⁷

(ਅ) ਨੈਤਿਕ ਪਰਿਵਰਤਨ : ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਨੈਤਿਕਤਾ ਨੂੰ 'ਸਚ' ਤੇ 'ਧਰਮ' ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਅਸੂਲ ਮਨੁੱਖੀ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਅੰਗ ਹਨ। ਸੱਚ ਤੇ ਪਾਬੰਦ ਹੋਣ ਲਈ ਪਾਖੰਡ ਰਹਿਤ ਹੋਣ, ਦੂਸ਼ਿਤ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਗਿਰੀਬਾਨ ਵਿਚ ਝਾਤੀ ਮਾਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਉਸ ਨੇ ਮਾਨਵ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਪ੍ਰਤੀ ਨੈਕ ਹੋਣ, ਚੰਮ-ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉੱਠਣ ਤੇ ਬਿੱਚ-ਭਰਪੂਰ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਤਿਆਗ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਦੇ

ਵਰਮਾਨ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਹਨ।

1. ਬੋਲੀਐ ਸਚੁ ਧਰਮੁ ਬੁਨੁ ਨ ਬੋਲੀਐ।

ਜੇ ਗੁਰੁ ਦਸੈ ਵਾਟ ਮੁਰੀਦਾ ਜੋਲੀਐ।⁸⁸

2. ਫਰੀਦਾ ਜੇ ਤੁ ਅਕਾਲਿ ਲਤੀਵੁ ਕਾਲੇ ਲਿਖੁ ਨ ਲੇਖ।

ਆਪਨਤੈ ਘਿਰੀਵਾਨ ਮਹਿ ਸਿਰੁ ਨੀਵਾਂ ਕਰ ਦੇਖੁ।⁸⁹

(ੲ) ਦਿੱਲ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ : ਮਾਨਵ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਈ ਇਕ ਹੋਰ ਕਦਮ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਆਤਮਿਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਦਿਲ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਦਿਲ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਨਾਲ ਉਹ ਅੰਤਰੀਵੀ ਵਿਸ਼ਟੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਰੱਬ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦਿਲ ਹੀ ਦੈਵੀ ਜਲਾਲ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ, ਅੱਲਾ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ, ਰੱਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਹਕੀਕਤ ਦੇ ਰਹੱਸਮਈ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ।⁹⁰ ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਨੇ ਰੱਬ ਨੂੰ ਦਿਲੋਂ ਮੁਹੱਬਤ ਕਰਨ, ਮਨ ਬਚਨ ਤੇ ਕਰਮ ਦੀ ਵਿਕਸਤਤਾ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ।⁹¹ ਦਿਲ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਲਈ ਅੰਦਰਲੇ ਤੇ ਬਾਹਰਲੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਵਿਕਸਤਤਾ ਮੁੱਖ ਖ਼ਰੜ ਹੈ। ਜਿਸਦੇ ਅੰਦਰ ਪਾਖੰਡ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਤਾਂ ਅੰਧਿਆਰੀ ਰਾਤ ਵਰਗਾ ਹੈ।⁹² ਇਸ ਦਾ ਨੂੰ ਸੂਫੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ 'ਬਦਲਵਾਈ ਵਾਲੀ ਰਾਤ' ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ।⁹³ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਨੇ 'ਦੀਮੀ ਰਬ ਹਿਆਲੀਐ' ਕਹਿਕੇ ਦਿੱਲ ਨੂੰ ਰੱਬ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਦੱਸਿਆ ਤੇ ਰੱਬ ਦੇ ਚੁੰਭਾਉ ਤੇ ਇਹ ਖ਼ਰੜ ਲਗਾਈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦਾ ਦਿੱਲ ਨਾ ਦੁਖਾਏ ਕਿਉਂਕਿ ਹਰੇਕ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ ਰੱਬ ਨੂੰ ਠੋਸ ਪਹੁੰਚਾਉਣੀ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਇਜ਼ ਨਹੀਂ। ਅਲਗਜ਼ਾਲੀ ਨੇ ਦਿਲ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਦਿਲ ਨੂੰ ਉਸ ਸਭ ਕੁਝ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜੋ ਇਸ ਵਿਚ ਰੱਬ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ਰੱਬ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖੁੰਭ ਜਾਣਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅੰਤ ਰੱਬ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਨ ਲਿਵਲੀਨਤਾ (ਫ਼ਨਾ ਦੀ ਦਾਸ਼) ਹੈ।⁹⁴ ਇਸ ਲਈ ਸੇਖ ਫਰੀਦ ਰੱਬ ਦੀ ਸਰਨ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਦਾ ਯਾਦਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

ਤੋਰੀ ਪਨਹ ਖੁਦਾਇ ਤੂੰ ਬਖਸੀਦਗੀ।

ਸੇਖ ਫਰੀਦੈ ਬੇਰੁ ਦੀਜੈ ਬੰਦਗੀ।⁹⁵

ਨੀਵੀਂ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵਿਰੁਧ ਸੰਘਰਸ਼ : ਮਾਨਵ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਈ ਅਗਲੇਰਾ ਕਦਮ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣੀ ਨੀਵੀਂ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵਿਰੁਧ ਸੰਘਰਸ਼ ਹੈ। ਨੀਵੀਂ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਲਈ ਸੂਫੀਆਂ ਨੇ ਨਫਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜੋ ਬਣਤ ਵਜੋਂ ਕਲਪਨਾ, ਕ੍ਰੋਧ ਤੇ ਕਾਮ ਵਾਸਨਾ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੈ।⁹⁶ ਰੱਬੀ ਵਸਲ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਮਾਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਮਿਲਾਪ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਹੈਵਾਨੀ ਖਾਹਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਪ੍ਰਤੀ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ।⁹⁷

ਦੈਵੀ ਚੁਣਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੁਆਰਾ : ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਨੇ ਮਾਨਵੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਸਥਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਸੀਮ ਕਰਨ⁹⁸, ਕਿਸੇ ਦਾ ਦਿਲ ਨਾ ਦੁਖਾਉਣਾ, ਹਕੀਕਤ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸਹੀ ਦਰਵੇਸ਼ੀ ਰੀਤ ਅਪਨਾਉਣ,⁹⁹ ਸਰਬਸਕਤੀਮਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਰਜਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ,¹⁰⁰ ਤੀਬਰ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਣ ਲਈ ਚੇਤਨ

ਹੋਣ,¹⁰¹ ਨਦਰ-ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹਿਰਦੇ ਵਾਲਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।¹⁰² ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਸ ਨੇ ਮਾਨਵ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਕਪਟਤਾ,^{102a} ਸਚਾਈ,¹⁰³ ਯਕੀਨ,¹⁰⁴ ਸਬਰ,¹⁰⁵ ਪਿਆਰ,¹⁰⁶ ਤੀਬਰ ਤਾਪ,¹⁰⁷ ਨਿਕਟਤਾ,¹⁰⁸ ਆਦਿ ਗੁਣ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਹੈ। ਕੁਝ ਔਗੁਣਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਤਿਆਗਣ ਯੋਗ ਔਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੂਸਿਤ ਕਰਮ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਗਿਰਾਵਟ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹਨ।¹⁰⁹ ਹੋਰ ਔਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਨਾਸਮਾਨ ਵਸਤਾਂ ਨਾਲ ਮੋਹ,¹¹⁰ ਫਿੱਕਾ ਬੋਲਣਾ,¹¹¹ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ,¹¹² ਹੰਕਾਰ,¹¹³ ਆਦਿ ਹਨ।

ਨਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ : ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਵ-ਸਿਰਜਿਤ ਮਾਨਵ ਨੂੰ ਦਰਵੇਸ਼ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਗੁਣ ਰੱਬ ਪ੍ਰਤੀ ਅਟੱਲ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਜੋ ਰਾ ਅਥਵਾ ਸਹਿਨਸੀਲਤਾ ਰੁੱਖ ਵਰਗੀ ਹੈ ਜੋ ਕੱਟਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਵੀ ਛਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦਰਵੇਸ਼ ਫਰੀਦ ਦੇ ਇਸ ਵਰਮਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਦਰਸ਼ ਮੰਨਦਾ ਹੈ।

ਫਰੀਦਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਰਿ ਚਾਕਰੀ ਦਿਲ ਦੀ ਲਾਹਿ ਭਰਾਂਦਿ ।

ਦਰਵੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਲੋਤੀਐ ਰੁਖਾਂ ਦੀ ਜੀਰਾਂਦਿ ।¹¹⁴

ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਦਾ ਇਹ ਨਵ-ਸਿਰਜਿਤ ਮਾਨਵ ਜਾਗਰਤ ਮਨੁੱਖ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਤੀ ਬੇਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਸਦ-ਉਪਯੋਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕੋਠੇ ਦੀ ਦੋੜ ਛੋਤੀ ਛੋਤੀ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਦਿਨ ਗਿਣਵੇਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਛੋਤੀ ਛੋਤੀ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ :

ਫਰੀਦਾ ਕੋਠੇ ਧੁਕਣੁ ਕੋਤੜਾ ਪਿਰ ਨੀਦੜੀ ਨਿਵਾਰਿ ।

ਜੋ ਇਹ ਲਧੇ ਗਾਣਵੇ ਗਏ ਵਿਲਾਤਿ ਵਿਲਾਤਿ ।¹¹⁵

ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਦਾ ਇਹ ਸੰਕਲਪਕ ਮਾਨਵ ਦੂਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਾਲਾ ਸੋਝੀਵਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦੇ ਆਪਣੇ ਅਮਲਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਮਨ ਵਿਚ ਗੁੱਸੇ ਅਤੇ ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਤੰਦੂਰਸਤ ਸਰੀਰ ਦੀ ਆਸ ਰਖਣੀ ਵਿਅਰਥ ਹੈ।¹¹⁶ ਨਾਮ-ਹੀਣ ਵਿਅਕਤੀ ਸੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਵਿਅਕਤਿਤੱਵ ਨੂੰ ਸੁਆਰਨ ਵਾਲਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਦੀਵੀ ਆਤਮਿਕ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਭਾਗੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਨਵ-ਸਿਰਜਿਤ ਮਾਨਵ ਦੀ ਯਕੀਨ ਰੱਬੀ ਹੁਕਮ ਤੇ ਰੱਬੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ ਢਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਦਿਲ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਇਸ਼ਕ ਵਿਚ ਰੰਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਚੇਤਨਾ, ਤਾਜੀਰ ਤੇ ਅਮਲ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਮੁਰਬਦ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੋ ਰਾਏ ਹਨ। ਜਿਸ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੇ ਰੱਬ ਦੀ ਸਰਬ ਵਿਆਪਕਤਾ ਨੂੰ ਸਾਖਿਆਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਜਿਸਦੀ ਦਰਵੇਸ਼ੀ ਆਤਮਾ ਸਹਿਜ ਅਤੇ ਸੰਤੋਖ ਵਿਚ ਇੰਨੀ ਢੱਲ ਚੁਕੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਜੁਬਾਨ ਵਿਚ ਉੱਚਾ ਤੇ ਫਿੱਕਾ ਬੋਲ ਸਦਾ ਲਈ ਖਾਹਜ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਜੀਭ ਵਿਚ ਮਿਠਾਸ ਹੀ ਮਿਠਾਸ ਹੈ। ਇਸ ਮੰਦਰਭ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਦੇ ਕੁਝ ਵਰਮਾਨ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ :-

1. ਦਿਲਹੁ ਮੁਹਬਤਿ ਜਿਨੂੰ ਸੇਈ ਸਚਿਆ ।

ਜਿਨੂੰ ਮਨਿ ਹੋਰੁ ਮਖਿ ਹੋਰੁ ਸਿ ਕਾਂਢੇ ਕਚਿਆ ।¹¹⁷

2. ਜੇ ਗੁਰੂ ਦਸੈ ਵਾਟ ਮੁਰੀਦਾ ਜੋਲੀਐ ।¹¹⁸

3. ਇਕੁ ਫਿਕਾ ਨਾ ਗਾਲਾਇ ਸਤਨਾ ਮੈ ਸਚਾ ਧਣੀ ।

ਹਿਆਉ ਨ ਕੈਹੀ ਨਾਹਿ ਮਾਲਕ ਸਤ ਅਮੋਲਣੇ ।¹¹⁹

(6) ਜੀਵਨ-ਜਾਚ :

ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਦੁਆਰਾ ਸੁਭਾਈ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਅਧਿਆਤਮਕ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੁਢਲਾ ਅਸੂਲ ਰੱਬ ਦੀ ਰਜਾ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਢਾਲਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਮਾਰਗ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਪਤਾ ਮੁਰਸ਼ਦ ਕੋਲੋਂ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਅਭਵਾਈ ਵਿੱਚ ਸੰਸਾਰਕ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੀਆਂ ਛਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੁਖੈਨ ਹੀ ਪਾਰ ਹੋ ਸਕੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਦੀ ਦਸੀ ਵਾਟ ਅਭਵਾ ਜੀਵਨ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚਲਣਾ ਮੁਰੀਦ ਦਾ ਪਠਮ ਧਰਮ ਹੈ। ਇਹ ਜੀਵਨ ਮਾਰਗ 'ਸੋਚ' ਤੇ 'ਧਰਮ' ਦੇ ਦੋ ਕੇਂਦਰੀ ਅਸੂਲਾਂ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ।

ਖੁਦਾ ਦੀ ਟੈਕ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਅਭਵਾ ਸੋਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਪ੍ਰੀਤ ਹੀ ਸਫਲ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ-ਆਰਗ ਦੀ ਸਿੱਕ ਤੇ ਦੀਦਾਰ ਵਿਚ ਰੰਗਿਆ ਜੀਵਨ ਹੀ ਅਸਲ ਜੀਵਨ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ-ਪ੍ਰੇਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਸਰੀਰ ਸ਼ਮਸ਼ਾਨ ਹੈ ਜਿਥੇ ਦੁਖਾਂ ਦਾ ਭੇਰਾ ਹੈ, ਸੁਖਾਂ ਦੀ ਜਲਾਵਤਨੀ ਹੈ। ਨਾਮ ਨੂੰ ਝੁੱਲਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਬੈਠ ਹਨ।¹²⁰ ਉਹਨਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਿਥਾਕ ਹੈ ਜੋ ਰੱਬ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤੇ ਟੈਕ ਰਖਦੇ ਹਨ।

ਅਸਲ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਨੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਉਪਰੋਂ ਉਪਰੋਂ ਬੜਾ ਸੁਹਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸੁਆਦਾਂ ਦੀ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤੀ 'ਖੋਟਣ ਵੇਲ' ਝੁੱਲਕੇ, ਮੋੜ ਝੁੱਲ ਵੱਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਛਤਾਵੇ ਦਾ ਸਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।¹²¹ ਸੰਸਾਰ ਆਪਣੇ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਮੇਹ ਤੇ ਵਿਸੇ-ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਕਾਰਨ ਔਗ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ।¹²² ਜਾਂ ਇਹ ਇਹ ਜਹਿਰ ਦਾ ਬਾਗ਼ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਚਹਿਰੀਂ ਰੰਦਲਾਂ ਸਮਾਨ ਪਦਾਰਥ ਵਿਅਕਤੀ ਕੋਲੋਂ ਜੀਵਨ-ਪ੍ਰੀਤੀ 'ਮੇਹ ਲੈਂਦੇ' ਹਨ।¹²³ ਮੁਰਸ਼ਦ ਜਾਂ ਰੱਬ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਦਕਾ ਜਿਗਿਆਸੂ-ਵਿਅਕਤੀ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਅਸਲ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਜਾਣਕੇ, ਵਿਵੇਕ ਬੁੱਧੀ ਕੋਲੋਂ ਕੰਮ ਲੈਕੇ, ਦੁਨੀਆਵੀ ਜੀਵਨ-ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਅਖੋਂ-ਪਛੇਬੇ ਕਰਕੇ, ਆਪਣੇ ਰਸਤੇ ਦੀ ਆਪ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਨੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਜੀਵਨ ਲਈ ਸੁਹਾਗਣ ਵਾਲੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਸਹਾਇਕ ਸਾਧਨ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਰਿਸਤਾ ਸਮਾਜ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਵਾਣਿਤ ਰਿਸਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਜਮ, ਸਮਝਪਣ, ਸੇਵਾ, ਸਹਿਜ, ਕੋਮਲਤਾ, ਲੱਜਾ, ਸਾਦਗੀ, ਸਚਰ, ਮਿਠਾਸ ਤੇ ਬਦੀ-ਰਹਿਤ ਜੀਵਨ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਜੀਵਨ-ਜੁਗਤ ਗੈਰ-ਵਿਵਾਹਿਕ ਸੰਬੰਧ ਅਭਵਾ ਪ੍ਰੇਮੀ-ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਵਾਲੀ ਜੀਵਨ-ਵਿਧੀ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਚੰਚਲਤਾ, ਲਾਉਛਾਲੀਪਣ ਤੇ ਸੰਜਮ-ਰਹਿਤ ਵਤੀਰੇ ਦਾ ਦਖਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਜਿਗਿਆਸੂ ਜੀਵ-ਰੂਪ ਇਸਤਰੀ 'ਸੁਹਾਗਣ-ਸੈਲੀ' ਰਾਹੀਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਵਸਲ ਮਾਣਦੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਭਾਕ ਛੱਡ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।¹²⁴ ਜੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਪਤੀ ਨੂੰ ਭਾਅ ਗਈ ਹੋ ਤੇ ਜਿਸਨੂੰ ਲੋਕ-ਪ੍ਰਲੋਕ ਵਿਚ ਇਜ਼ਤ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।¹²⁵

ਬਾਬੇ ਫ਼ਰੀਦ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਉਥਾਨ ਲਈ, ਬੇਦਾਰੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜੋ ਆਤਮਿਕ ਜਾਗਰਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੇਦਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਮੋਤ ਦੇ ਖੋਭ ਅਥਵਾ ਸਹਿਮ ਦਾ ਬਾਰ ਬਾਰ ਚੇਤਾ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਰਨਣ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ਾਵਾਦ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਖਾਈ ਵਿਚ ਧਕਦਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਹ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਉਹ ਬਦੀ ਤੋਂ ਖਹਿਤਾ ਛੁਡਾਵੇ ਤੇ ਰੱਬ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਬਣ ਕੇ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵੱਲ ਲੱਗੇ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਐਸਾ ਆਸ਼ਵਾਦੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕ ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਮਨੁੱਖੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਪਾਰਗਾਮੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਇਉਂ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਫ਼ਰੀਦਾ ਮੰਡਪ ਮਾਲੁ ਨ ਲਾਇ ਮਰਗ ਸਤਾਣੀ ਚਿਤਿ ਧਰਿ ।

ਸਾਈ ਜਾਇ ਸਮਾਲਿ ਜਿਥੈ ਹੀ ਤਉ ਵੈਣਾ ।¹²⁶

ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਸੋਚਾ, ਸੁੱਚਾ, ਸਾਦਾ, ਸਾਬਰ, ਸਾਕਰ, ਅਹਿੰਸਕ, ਮਿੱਠਾ, ਨਿਮਰ, ਰੱਬ-ਤਰਸ ਤੇ ਰੱਬ-ਪੂਜ ਹੋਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਝੁੱਠੀ ਦੁਨੀਆਂ ਮਗਰ ਲੱਗ ਕੇ, ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਰਸਾਤਲ ਵਲ ਜਾਣ, ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਦਾ ਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਦਰਵੇਸ਼ੀ ਦੀ ਧੈਰ ਮੰਗੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਪਿਆਰ, ਸਾਤੀ, ਸਹਿਨਸੀਲਤਾ ਤੇ ਸਰਬ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ।

ਬਾਬੇ ਫ਼ਰੀਦ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸਾਧਨਾ ਵਿੱਚ ਰੱਬ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਮੂਹ ਸੰਸਾਰੀ ਇੱਛਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਨ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕਢਣਾ (ਜੁਹਦ), ਪਛਤਾਵੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ,¹²⁷ ਤਨ ਮਨ ਦੀ ਗਰੀਬੀ, ਸਬਰ ਦੀ ਖੂਬੀ,¹²⁸ ਆਪੇ ਦੇ ਵਸੀਕਰਣ ਲਈ ਆਤਮ-ਦਮਨ,¹²⁹ ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਹਾਜ਼ਰ ਨਾਜ਼ਰ ਕਰਕੇ ਜਾਣਨਾ (ਮੁਰਾਬਬਾ)¹³⁰, ਹਰ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਅਮਲਾਂ ਦਾ ਲੇਖਾ ਜੋਖਾ ਕਰਨਾ (ਮੁਹਾਸਬਾ)¹³¹, ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਅਥਵਾ ਧਿਆਨ¹³², ਦਿੱਲ ਦੀ ਪਵਿਤਰਤਾ, ਸਿਰਫ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਟੀਥੇ ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੋਣਾ (ਇਖਲਾਸ)¹³³, ਸਿਦਕ ਭਾਵ-ਕੇਵਲ ਈਸ਼ਵਰ ਪ੍ਰਤੀ ਝੁਕਾਉ ਦੇ ਮਨੋਰਥ ਪ੍ਰਤੀ ਸਚਿਆਰ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ¹³⁴, ਆਪਣੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤਾ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਔਲਾ ਤੇ ਸੁੱਟਣ ਸੰਬੰਧੀ ਭਰੋਸਾ (ਤਵੱਕਲ)¹³⁵, ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਾ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ¹³⁶, ਸਾਦਗੀ ਵਿਚ ਹੀ ਸਬਰ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ (ਸੁਕਰ)¹³⁷, ਰੱਬੀ ਮਿਲਾਪ ਲਈ ਵਿਧੀ ਵਜੋਂ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ¹³⁸, ਪ੍ਰਭੂ-ਮਿਲਾਪ ਦੇ ਰੂਹਾਨੀ ਮਾਰਗ ਤੇ ਨਿਰੰਤਰ ਵਧਦੇ ਜਾਣਾ (ਸ਼ੋਕ)¹³⁹, ਇਕੋ ਇਕ ਰੱਬ ਦੀ ਪੂਜਾ¹⁴⁰, ਰੂਹਾਨੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਮੈਂ ਦਾ ਅਭਾਵ ਕਰਕੇ¹⁴¹ ਅਥਵਾ ਆਪਣੇ ਆਪੇ ਨੂੰ ਸੁਆਰ ਕੇ, ਹਸਤੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਜੀਣ ਦੀ ਵਿਧੀ, ਸੱਚੇ ਰੱਬ ਦੀ ਆਸ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਡਰ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਵਿਧੀ ਅਪਨਾਉਣ ਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਤੇ ਉਮੀਦਾਂ ਸਾਮਲ ਹਨ।¹⁴²

(7) ਉਤਮ ਮਾਨਵੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ :

ਬਾਬੇ ਫ਼ਰੀਦ ਨੇ ਉਤਮ ਮਾਨਵੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਖ਼ਾਲਕ ਤੇ ਖ਼ਲਕਤ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤਾ। ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਹਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਲਈ ਕੋਈ ਵੀ ਚੰਗਾ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ। ਬਰੂਦੀਂ ਤੇਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ

ਸਮਾਜ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਖੰਡਿਤ ਸਮਾਜ ਸੀ। ਜੇਹੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਧਾਰਮਿਕ ਹਉਮੈ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਅਧੀਨ ਜਬਰੀ ਧਰਮ-ਪਰਿਵਰਤਨ ਵਿਚ ਕੁਝਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਮੰਗੋਲਾਂ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਹਮਲਿਆਂ ਕਾਰਨ ਲੋਕ ਜਤਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਮਲਿਆਂ ਕਾਰਨ ਅਨੇਕਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਾਫ਼ਲਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀ ਬਣ ਕੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਟਿੱਕ ਗਏ ਸਨ।¹⁴³ ਸਮਾਜਕ ਅਨਿਆਂ, ਅਸਮਾਨਤਾ ਤੇ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਨਾਲ ਦੂਸਿਤ ਹੋਏ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਇਕਸੁਰਤਾ ਤੇ ਸੰਘਟਨ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਬਾਬੇ ਫ਼ਰੀਦ ਨੇ 'ਹਿਕ ਵਿਕਾ ਨ ਗ਼ਾਲਾਇ ਸਭਨਾ ਮੇ ਸਚਾ ਧਣੀ' ਦੀ ਤੋਹੀਦ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਹਿਸਾਸਾਂ ਵਿਚ ਕੌਮਲਤਾ ਤੇ ਸੁਖਮਤਾ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਵਾਇਆ। ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਨੇ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਲਈ ਕਿਸੇ ਦਾ ਦਿਲ, ਨਾ ਦੁਖਾਉਣਾ ਹੀ ਅੌਤਿਮ ਤੇ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਰਤ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਮਾਨਸਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਕੀਫ਼ ਸਮਾਜ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਬੁਰਾ ਵਰਤੀਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਅਛਾਈ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਉਪਜਦੀ। ਮੁਕੀਆਂ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਘਰ ਜਾਕੇ, ਉਸ ਦੇ ਪੈਰ ਚੁੰਮਣ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਿਸ਼ ਕਰਕੇ, ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਨੇ ਜਾਬਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਤਬਦੀਲ ਕਰਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ।¹⁴⁴ ਬਾਬੇ ਫ਼ਰੀਦ ਦੇ ਆਤਮਿਕ ਸੰਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸੰਪਰਦਾਇਕਤਾ ਜਾਂ ਸੰਕੀਰਣਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸਮੁੱਚੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਵੈਰ ਵਿਤਕਰੇ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਜਬਰ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਸਬਰ ਨਾਲ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਮਿਸਾਲਾਂ, ਨਵੀਂ ਕਿਸਮ ਦੀ ਭਾਈਥੀਵੀ ਤੇ ਮਾਨਵੀ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਬਾਬੇ ਫ਼ਰੀਦ ਨੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਮਾਜ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਐਸੇ ਸੰਤਾਂ ਤੇ ਸੂਫ਼ੀਆਂ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਤੱਵ ਉਸਾਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਚਲਨ ਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ ਹੈ ਜੋ ਵੈਰਾਗੀ ਹੋ ਕੇ, ਇਸ 'ਕਲਰ ਰੂਪ ਛਪੜੀ' ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਪੀਂਦੇ¹⁴⁵। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਮਾਨਸਕ ਜਾਂ ਸਰੀਰਕ ਬੁੱਧ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਵਾਲੇ ਕਰਮ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਕਦਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਜੋ ਬਾਹਰਲੇ ਸਰੀਰਕ ਸੁਹਜ, ਮਨ ਭਰਮਾਉਣੀ ਖਾਧ-ਖੁਰਾਕ ਤੇ ਮਾਲ ਜਾਇਦਾਦ ਵਿਚ ਚਿਤ ਨਹੀਂ ਲਗਾਉਂਦੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਦਰਲੇ ਤੇ ਬਾਹਰਲੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆ ਕੇ ਦਰਵੇਸ਼ੀ ਪੱਧਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਹੈ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਦੀ ਨਾਯਮਾਨਤਾ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਨੇ ਆਤਮਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੇਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਮ ਦਿਵ-ਚੇਤਨਾ ਵਾਲੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਣ-ਹੀਨ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤਾਕਿ ਰੱਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਮੋਦਗੀ ਨਾ ਉਠਾਉਣੀ ਪਵੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਦਾ ਹੱਕਾਰ ਮੌਤ ਤੇ ਕਬਰ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਨੇ ਨਸਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਤਮ ਮਤਿ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਵਿਖਾਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ,¹⁴⁶ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਵਿੱਖਤ ਦੀ ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪੰਛੀਆਂ ਵਾਂਗ ਰੱਬ-ਆਸਰਿਤ ਹੈ।

ਬਾਬੇ ਫ਼ਰੀਦ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਦਾ ਮਾਨਵੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਮਨੁੱਖੀ ਸਨਮਾਨ ਦੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕੀਮਤ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਵਿਅਕਤੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਅੰਸੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬਰਾਬਰ ਹਨ ਤੇ

ਅਣਮੋਲ ਮੋਤੀਆ ਵਾਂਗ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਸਰਧਾ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹਨ।¹⁴⁷ ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਦੇ ਸੰਕਲਪਕ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਹਨਾ ਨੂੰ ਏਨਾ ਗੰਗਵ ਤੇ ਸਨਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਣਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਜੀਵਨ ਸਮਾਨ ਤੇ ਗੁਲਾਮੀ ਮੌਤ ਸਮਾਨ ਹੋਵੇਗੀ।

ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਆਦਰਸ਼ ਸਦਾਚਾਰ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਅਜ ਵੀ ਸਾਰਥਕ ਹੈ। ਚੰਗੇ ਨਾਲ ਚੰਗਿਆਈ ਵਰਤਣੀ ਚੰਗੀ ਗਲ ਹੈ ਪਰ ਬੁਰੇ ਦਾ ਉਤਰ ਬੁਰਿਆਈ ਨਾਲ ਨਾ ਦੇਣਾ ਆਦਰਸ਼ ਸਦਾਚਾਰ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਦਾਚਾਰਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਹੁੰਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸੱਚ, ਨਿਮਰਤਾ, ਖਿਆ, ਪ੍ਰਮਾਣਯਤਾ, ਸਿੱਧਾ ਬੋਲਣਾ, ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵਾਲਾ ਤੇ ਘਾਤੀਵਾਦ ਦਾ ਉਪਾਸ਼ਕ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਦੁੱਸੇ, ਸੈ-ਅਭਿਮਾਨ, ਲਾਲਚ ਤੇ ਕੁਕਰਮ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਅਜੇਹਾ ਸਦਾਚਾਰ ਵਿਅਕਤੀ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਵੇਗਾ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਤਮ ਮਾਨਵੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਾਧਾਰ ਹੋ ਸਕੇਗਾ।

(੪) ਇਕ ਸਫਲ ਤੇ ਸੁਹਿਰਦ ਕਵੀ :

ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਇਕ ਸਫਲ ਤੇ ਸੁਹਿਰਦ ਕਵੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਲਾ-ਮਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕ-ਦਿਲਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜਾਣੇ ਪਛਾਣੇ ਛੰਦ ਦੋਹਰੇ ਅਥਵਾ ਸਲੋਕ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੁਖ ਵਾਹਨ ਬਣਾਇਆ। ਉਸਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਗੁਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸਥਦਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਪੂਰਾ ਚਿਤਰ ਜਾਂ ਇਕ ਮੁਕੰਮਲ ਫੈਵੀਅਤ ਜਾਂ ਇਕ ਸੰਪੂਰਣ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਕਾਵਿ-ਕਲਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਪ੍ਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧੀ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਖਤਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਭਾਵੁਕ ਤੇ ਬੌਧਿਕ ਦੁਆਰਥਤਾ ਦਾ ਰੋਸ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਹੇਠਲੇ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਰਾਜ ਮਹਿਲ ਤੇ ਐਸਵਰਜ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਬਿਆਨ ਕਰਕੇ ਅਗਲੀ ਤੁੱਕ ਵਿਚ ਕਬਰਿਸਤਾਨ ਦਾ ਚਿਤਰ ਉਲੀਕਦਾ ਹੈ।¹⁴⁸ ਜਿਵੇਂ :

ਪਾਸਿ ਦਮਾਮੇ ਛਤੁ ਸਿਰਿ ਭੇਡੀ ਸਭੇ ਰਭ ।

ਜਾਇ ਸੁਤੇ ਜੀਰਾਣੁ ਮਹਿ ਥੀਏ ਅਤੀਮਾ ਗਤ ।¹⁴⁹

ਜੇਪ ਫਰੀਦ ਇਕ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਕਵੀ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੇ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਅਨੁਭਵ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਰਹੱਸਵਾਦੀਆਂ ਨੇ ਆਮ ਕਰਕੇ ਬਿੰਬਾਵਲੀ ਤੇ ਸੰਕੇਤਾਵਲੀ ਈਰਾਨ ਦੀ ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੇ ਬੌਧਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਲਈ ਹੈ ਪਰ ਫਰੀਦ ਨੇ ਇਸ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਬਿੰਬਾਵਲੀ ਤੇ ਸੰਕੇਤਾਵਲੀ ਵਰਤੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਅਸਾ ਰਾਗ ਦੇ ਇਕ ਸਥਦ ਵਿਚ ਫਰੀਦ ਜੀ ਨੇ ਚਲਾਇਮਾਨ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਚਿਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜੀਵਨ ਦੀ ਨਾਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਬੋਧ ਕਰਾਇਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

ਕਤਿਕ ਕੁੰਜਾਂ ਚੇਤਿ ਤਉ ਸਾਵਣਿ ਬਿਜੁਲੀਆ ।

ਸੀਆਲੇ ਸੋਹੰਦੀਆਂ ਪਿਰ ਗਲਿ ਬਾਹਤੀਆਂ ।¹⁵⁰

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਗੁਜਰਦਾ ਜੀਵਨ ਰੰਗੇ ਜਿਹਾ ਤਿਲਾ ਦੀ ਬੁੱਕ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਇਹ ਤਿੱਲ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਾਂਗ ਉਧਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੀਵਨ ਜਿਸ ਤੇ ਮੌਤ

ਅਚਿੰਤੇ ਵਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਬਾਜ ਦੇ ਬੇ-ਰਹਿਮ ਜਬਾਬੇ ਵਿਚ ਆਏ ਹੋਸ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮੂਰਖਤਾ ਕਿਸਾਨ ਦੀਆਂ ਸੂਝ-ਹੀਣ ਝੂਠੀਆਂ ਆਸਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ।¹⁵¹ ਉਪਰੋਕਤ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਬਦਾਵਲੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਹੀ ਡਾ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫੀ ਕਾਵਿ ਨੂੰ ਵਸਤੂ ਤੇ ਰੂਪ ਦੋਹਾਂ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਕਿਰਸਾਣੀ ਕਲਾ ਦਾ ਅੰਗ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।¹⁵²

ਮਨੁੱਖੀ ਆਤਮਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭੂ ਵਲ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾੱਘ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਲਈ ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਨੇ ਸਫ਼ਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਚਿੰਨਾਵਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ। ਜਿਵੇਂ ਨਦੀ (ਜੀਵਨ ਦੀ ਨਦੀ), ਕੰਧੀ (ਕਿਨਾਰਾ), ਥੇੜਾ (ਸਰੀਰ), ਕਪਰ (ਵਿਸੇ ਵਿਕਾਰ), ਪਾਤਣ (ਮੁਰਸ਼ਦ)। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਨੇ ਹਸਤੇ ਦੀਆਂ ਮੁਸਕਲਾ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਲਈ ਚਿੱਕੜ, ਮੀਂਹ, ਫਣਾਂ ਦੇ ਕੰਡੇ, ਆਦਿ ਚਿੰਨ ਵਰਤੇ।¹⁵³ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਮਿਲਾਪ ਲਈ ਬਾਤਨੀ (ਅੰਤਰੀਵੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ) ਦੀ ਸ਼ੇਰਦਾਰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਆਤਮਿਕ ਕਾਇਆਂ ਕਲਪ ਲਈ ਤਨ ਨੂੰ ਤੰਦੂਰ, ਹੌੜੀਆਂ ਨੂੰ ਥਾਲਣ ਤੇ ਸਿਰ ਦੇ ਭਾਰ ਝੂਰਨ ਆਦਿ ਕਣਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਬਿੰਬ ਵਰਤੇ।¹⁵⁴ ਉਸਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਲਈ ਤਤੱਪ ਤੇ ਵਿਆਭੁਲਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚੋਂ 'ਸੁਹਾਗਣ' ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਰਤਿਆ ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਉਤਪੰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਮਰ ਤੇ ਗ੍ਰਹਿਣਸ਼ੀਲ ਵਰਤਾਰਾ ਅਪਨਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਿਕਸਿਤ ਮਨੁੱਖੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਕਾਵਰ ਜਾਂ ਮਨਮੁੱਖ ਲਈ ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਨੇ 'ਡੋਹਰਾਗਣ' ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਰਤਿਆ ਜੋ ਹਉਮੈ ਅਥਵਾ ਆਪ ਮੁਹਾਰਤਾ ਕਾਰਨ ਪਤੀ ਵਲੋਂ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪਛਤਾਵਾ ਹੀ ਜਿਸ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੇਠਲੇ ਇਸ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਸੁਹਾਗਣ ਦੇ ਵਹਾਗਣ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖ ਨੇ ਮਨਮੁੱਖ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ .

ਅਜੁ ਨ ਸੁਤੀ ਕੰਤ ਸਿਉ ਅੰਗੁ ਮੁਤੇ ਮੁਤਿ ਜਾਇ ।

ਜਾਇ ਪੁਛਹੁ ਡੋਹਾਗਣੀ ਤੁਮ ਕਿਉ ਰੈਣਿ ਵਿਹਾਇ ।¹⁵⁵

ਫਰੀਦ-ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪ੍ਰੇਰਣਾ-ਸ੍ਰੋਤ ਮੋਤ ਜਾਂ ਮੋਤ ਦਾ ਡਰ ਹੈ।¹⁵⁶ ਉਸ ਦੀ ਬਿੰਬ-ਸਿਰਜਣਾ, ਪ੍ਰਤੀਕ-ਰਚਨਾ, ਤਾਵ-ਸੰਜਮ ਅਤੇ ਪਦਾਵਲੀ ਸਭ ਮੋਤ ਤੋਂ ਹੀ ਹੋਂਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਫਰੀਦ-ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਰੱਬ ਸਿਰਮੋਰ ਸੱਤਾ ਵਾਲਾ ਹੈ ਪਰ ਫਰੀਦ ਰੱਬ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮੋਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਸੁਧ ਮਾਨਫੀ ਤੱਥ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਮੋਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰੇ ਵਰਨਣ ਦੀ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਪੇਸ਼ ਹੈ।

ਕੰਧੀ ਉਤੇ ਰੁਪਤਾ ਕਿਚਰਕੁ ਬੰਨੈ ਧੀਰੁ ।

ਫਰੀਦਾ ਕਚੈ ਭਾਡੈ ਰਖੀਐ ਕਿਚਰੁ ਤਾਈ ਨੀਰੁ ।¹⁵⁷

ਫਰੀਦ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੁਹਜ-ਚਿਤਰ ਮੋਤ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਤਨਾਉ ਤੇ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਮੋਤ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਰਾਹੀਂ ਜੀਵਨ ਤੇ ਜੀਉਂਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਰਾਹੀਂ ਮੋਤ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਹੈ।¹⁵⁸ ਮੋਤ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਰੂਪੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸਨੇ ਸਾਹੋ-ਲਿਖਾਈ, ਮੋਤ-ਲਾਝੇ ਦੀ ਮੂੰਹ ਰਿਖਾਈ, ਜਿੰਦ ਵਹੁਟੀ, ਮਰਣ-ਵਝ, ਪਰਨਾਉਣਾ ਆਦਿ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਕੇ, ਮੋਤ ਦੀ ਕੌੜੀ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਅਨੰਦਦਾਇਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਤਿੱਖੀ ਅਤੀਤ-ਸਿਮਰਤੀ ਫਰੀਦ ਬਾਣੀ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਨਿਵੇਕਲਾ ਸੁਤਾਉ ਹੈ। ਫਰੀਦ ਨੇ ਇਕ ਅਮੋਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਬਦੇਸੇ ਬਾਰੇ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਸਰਾਂਰ

ਵਿਚੋਂ ਕਸਤੂਰੀ ਦੀ ਗੰਧ ਆਉਂਦੀ ਸੀ,¹⁵⁹ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਨੀ ਸਮਝ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਮਾਣ ਕੀਤਾ ਸੀ।¹⁶⁰

ਫਰੀਦ-ਬਾਣੀ ਦਾ ਮੂਲ ਸੁਰ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨਾਲ ਚੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਖੁਦਾ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਵਸਤਾਂ ਨਹੀਂ। ਖੁਦਾ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਤਸਲੀਮ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਪਰ ਚਿਤਰ ਮਨੁੱਖੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਹਨ। ਮੌਤ ਦਾ ਖੇਡ ਤਾਰੀ ਹੈ ਪਰ ਮੌਤ ਦੇ ਪ੍ਰਛਾਵੇਂ ਥੱਲੇ ਗੱਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।¹⁶¹

ਸਾਰ

ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਪੂਰਬ ਨਾਨਕ ਕਾਲ ਦੇ ਸੂਫੀ ਦਰਵੇਸ਼ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫੀ ਕਾਵਿ ਦੇ ਮੋਢੀ ਕਵੀ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੂਫੀਆਂ ਦੇ ਚਿਸ਼ਤੀ ਸਿਲਸਿਲੇ ਦੇ ਆਗੂ ਬਣ ਕੇ ਇਸਲਾਮੀ ਫਟੋਰਤਾ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਅਤਿਆਚਾਰ ਦੇ ਦੂਸ਼ਿਤ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ, ਇਸਲਾਮ ਦੀਆਂ ਉਦਾਰ ਚਿਤ ਸੂਫੀ ਲਵਾਇਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਨਤਾ, ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਤੇ ਨਿਆਂ ਦੀਆਂ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਰਚਨਾ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਥੱਲ ਦਿੱਤਾ।

ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਨੇ, ਪਰਮ ਹਕੀਕਤ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪੇ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਨੀਂਦੇ ਆਪੇ ਤੇ ਹੱਕ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਆਖਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅਵਿਗਣ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹਨ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰੇ ਨੂੰ ਅਜਲੀ ਸੂਝ ਤੋਂ ਹੀਣਾ ਕਰਕੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਮੂਲ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਝੁਲਾਏ, ਸੰਸਾਰਕ ਬਾਹਰਮੁੱਖਤਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਨੇ ਸੰਸਾਰ-ਮੁੱਖਤਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅਨੇਕਤਾ ਪਿਛੇ ਲੁਕੀ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਅਨੰਤ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਚਿਤਵਨ ਰਾਹੀਂ ਸੀਮਿਤ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਿਮੰਤੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਬਦਲਣ ਲਈ ਆਖਿਆ। ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸੁਖੈਨ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸਹੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ, ਮਰਨ ਤੇ ਜੀਣ ਦੀ ਕਲਾ ਤੇ ਔਤਿਮ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸੋਝੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ।

ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਦੀ ਨਾਸ਼ਮਾਨਤਾ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਇਕਲੌਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ, ਦੂਈ-ਦਵੈਤ ਦੀ ਭਾਵਨਾ, ਪੰਜ ਕਾਮਾਦਿਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ, ਅਚੇਤਮਨ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਸੈਤਾਨ ਨਾਲ ਅਨੁਰੂਪ ਕਰਨ ਦੀ ਗਲਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਵਿਚ ਵਿਘਟਨ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਆਧਾਰ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਇਸ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗਦਾ ਹੈ, ਪਰਮ ਹਕੀਕਤ ਲਈ ਬ੍ਰਿਹਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਾਮਾਦਿਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਦੇ ਦਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ਦਸਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਤਰੀਵੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਸਦੀ ਪਰਮ ਹਕੀਕਤ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਫਰੀਦ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦਰਸਾਈ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਸੋਧ-ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਦਰਵੇਸ਼ ਵਿਚ ਬਦਲਨਾ ਹੈ ਜੋ ਆਤਮ ਸਨਮਾਨ ਵਾਲਾ, ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਚਿਤਪੋਤ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਸ਼ਮਾਨਤਾ ਦੇ ਖਾਰੀ ਪਸਾਰ ਵਿਚੋਂ, ਮੁਕਤ ਹੋਕੇ ਨੂਰੀ ਅੰਸ ਵਿਚ

ਅਭੇਦ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਸਤਿਸੰਗ ਦੀ ਸੱਚੀ ਟਕਸਾਲ ਵਿਚ, 'ਸੱਚ' ਤੇ 'ਧਰਮ' ਦੇ ਨਿਯਮ ਅਪਨਾ ਕੇ ਜਿਸਦਾ, ਨੈਤਿਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਦਿਲ ਦੇਵੀ ਜਲਾਲ ਨਾਲ ਰਸਨਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੋ ਭਰਮਾਂ ਦੀ ਬਦਲਵਾਈ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਕੇ, ਰੱਬ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਲੰਨੇ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਦੇਵੀ ਗੁਣਾਂ ਨੇ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਨੀਵੀਆਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਦਾ ਉਧਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੀ ਹਸਤੀ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਚੇਤਨਾ, ਨਵੀਂ ਭਾਸੀਰ ਤੇ ਨਵੇਂ ਅਮਲ ਵਾਲਾ ਨਵਾਂ ਮਨੁੱਖ ਉਤਪੰਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਨਵਾਂ ਮਨੁੱਖ ਰਬ ਪ੍ਰਤੀ ਅਟੱਲ ਨਿਸਚੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵਾਲੀ ਸਹਿਨਸ਼ੀਲਤਾ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੁਆਰਨ ਵਾਲੀ ਤੰਦਰੁਸਤ ਤੇ ਜਾਗਰੂਕ ਜੀਵਨ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਜਮੀਰ ਰੱਬੀ ਹੁਕਮ ਤੇ ਰੱਬੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ ਢੱਲ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਕੋਲ ਸਹਿਜ, ਸਬਰ ਤੇ ਸੰਤੋਖ ਵਾਲਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਵਿਅਕਤੀਤੱਵ ਹੈ।

ਫ਼ਰੀਦ-ਬਾਣੀ ਦੇ ਇਸ ਸੰਕਲਪ ਕੀਤੇ ਨਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਅਧਿਆਤਮਕ ਹੈ ਜੋ ਮੁਰਬਦ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਰਜਾ ਵਿਚ ਢਾਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਔਲਾ ਦੀ ਸੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਪ੍ਰੀਤ ਰਾਹੀਂ ਸੰਸਾਰਕ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਅੱਗ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨ-ਪ੍ਰੀਤੀ ਨੂੰ ਬਚਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਹਾਗਣ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਜੀਵਨ-ਸੈਲੀ ਰਾਹੀਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਵਸਲ ਮਾਣਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਅਕਤੀ ਆਤਮਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੇਦਾਰ ਹੋਕੇ, ਰੱਬ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਬਣਕੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਅਕਤੀ ਹੋ ਲਿਬੜਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪਾਰਗਾਮੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਰਾਹੀਂ ਨਿਰਾਸ਼ਾਵਾਦ ਤੇ ਬਦੀ ਤੋਂ ਖਹਿਤਾ ਫੁਡਾਕੇ ਆਸਾਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸਾਧਨ ਦੇ ਕਈ ਪੜਾਅ ਤਹਿ ਕਰਕੇ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਹਸਤੀ ਦੀ ਪੱਧਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਹੈ।

ਥਾਥੇ ਫ਼ਰੀਦ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਉਤਮ ਮਾਨਵੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜੇਹਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਸਮੁੱਚੀ ਖਲਕਤ ਵਿਚ ਖਾਲਕ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਨ ਕੇ, ਸਮਾਜਕ ਅਨਿਆਂ, ਅਸਮਾਨਤਾ ਤੇ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਮਾਨਵ-ਵਿਰੋਧੀ ਅੰਸਾਂ ਨੂੰ ਨਕਾਰ ਕੇ, ਸਮੂਹ ਸਰੀਰਾਂ ਵਿਚ ਰੱਬੀ ਏਕਤਾ ਵਾਲੇ ਤੇਹੀਦ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਕੇ, ਮਨੁੱਖੀ ਅਹਿਸਾਸਾਂ ਵਿਚ ਕੋਮਲਤਾ ਤੇ ਸੁਖਮਤਾ ਲਿਆ ਕੇ, ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ, ਬੁਝੇ ਨਾਲ ਭਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਉਤਪੰਨ ਕਰਕੇ, ਸੰਪਰਦਾਇਕਤਾ ਦੀ ਸੰਕੀਰਣਤਾ ਤੋਂ ਪਾਰਗਾਮੀ ਹੋ ਕੇ, ਦੇਵੀ ਹਸਤੀ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤਿਤੱਵ ਨੂੰ ਉਸਾਰ ਕੇ, ਹਉਮੈ ਤੇ ਗੁਣ-ਹੀਣ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ, ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਨਤਾ, ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਨਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਅਪਨਾਕੇ ਉਸਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਥਾਥਾ ਫ਼ਰੀਦ ਦੀ ਉਪਰੰਕਤ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਉਸਦੇ ਸੁਹਿਰਦ ਅਨੁਭਵ ਤੇ ਉਸਦੀ ਮੌਲਿਕ ਕਾਵਿ-ਸੈਲੀ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹੋਈ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀਆਂ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਤੇ ਉਸਾਰੂ ਪ੍ਰੇਰਨਾਵਾਂ ਸਦਕਾ ਸਦੀਵੀਂ ਕਾਲ ਲਈ ਸਾਰਥਕ ਬਣੀ ਰਹੇਗੀ ਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਕੀਕਤ ਤੇ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸਾਹਿਤ ਕਰਦੀ ਰਹੇਗੀ।

- 1 ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ 'ਤਾਲਿਬ' ਬਾਬਾ ਸੇਖ ਫਰੀਦ, ਜੀਵਨ ਦਾਰਤਾ ਤੇ ਸਿਖਿਆ, ਪੰਨਾ 11.
- 2 (ੳ) ਅਸਰਾਇਆਨ, "ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ" ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਲੇਖ ਸੰਗ੍ਰਹਿ (ਅਨਵਾਦਕ ਗੁਰਬਖਸ਼), ਪੰਨਾ 9.
- 2(ਅ) ਡਾ. ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸਾਨ, (ਸੰਪਾ) ਸੂਫੀ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ, ਪੰਨਾ 229.
3. ਰਾਗ ਸੁਹੀ, ਫਰੀਦ/794.
4. ਡਾ. ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸਾਨ, ਉਹੀ ਰਚਨਾ, ਪੰਨਾ 3.
- 5 ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1381.
6. ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1383.
7. -ਉਹੀ-1379.
8. Theology of Culture, p.10.
9. ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1378.
- 10 R.C. Zaehner, *Mysticism Sacred and Profane*, P. 106.
11. Ibid, p. 180.
12. ਰਾਗ ਆਸਾ, ਫਰੀਦ/488.
13. ਰਾਗ ਸੁਹੀ, ਫਰੀਦ/794.
14. Martin Lings, *what is Sufism*, p. 52.
15. ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1380.
- 16 ਫਰੀਦਾ ਕੋਠੇ ਧੁਕਣੁ ਕੇਤੜਾ, ਪਿਰ ਨੀਦੜੀ ਨਿਵਾਰਿ ।
ਜੋ ਦਿਹ ਲਧੇ ਗਾਣਵੇ, ਗਏ ਫਿਲਾਤਿ ਫਿਲਾਤਿ ।
ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1380.
17. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ, "ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ", ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ (1850 ਈ. ਤਕ) ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪਟਿਆਲਾ, ਪੰਨਾ 385.
18. ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1379.
19. -ਉਹੀ-
20. As quoted by R.C. Zaehner, *op.cit*, p 66.
21. Ibid.
22. ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1378.
23. ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ
24. ਰਾਗ ਸੁਹੀ, ਫਰੀਦ/794.
25. ਫਰੀਦਾ ਸਕਰ ਪੰਡੁ ਨਿਵਾਰ ਗੁਰੁ ਮਾਖਿਓ ਮਾਂਝਾ ਦੁਧੁ ।
ਸਭੇ ਵਸਤੁ ਮਿਲੀਆਂ ਰਬ ਨ ਪੁਜਨਿ ਤੁਧੁ ।
ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1379.

26. ਫਰੀਦਾ ਪਿਛਲ ਰਾਤਿ ਨ ਜਾਗਿਓਹਿ ਜੀਵਦੜੇ ਮੁਇਓਹਿ ।
ਜੇ ਤੈ ਰਬੁ ਵਿਸਾਰਿਆ ਤ ਰਬਿ ਨ ਵਿਸਰਿਓਹਿ ।
(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1383)
27. ਤੇਰੀ ਪਨਹ ਖੁਦਾਇ ਤੂੰ ਬਖਸੰਦਗੀ ।
ਸੇਖ ਫਰੀਦੈ ਖੇਰੁ ਦੀਜੈ ਬੰਦਗੀ ।
ਰਾਗ ਆਸਾ, ਫਰੀਦ/488
28. ਪਿਰਹਿ ਬਿਹੁਨ ਕਤਹਿ ਸੁਖੁ ਪਾਏ ।
ਰਾਗ ਸੂਹੀ, ਫਰੀਦ/794.
29. ਤੈ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਮੈ ਸਾਰ ਨ ਜਾਨੀ । ਜੰਬਨ ਖੋਇ ਪਾਛੈ ਪਛੁਤਾਨੀ ।
ਰਾਗ ਸੂਹੀ, ਫਰੀਦ/794.
30. ਪਰਵਦਗਾਰ ਅਪਾਰ ਅਗਮ ਖੋਜਤ ਤੂੰ । ਜਿਨਾ ਪਛਾਤਾ ਸਚੁ ਹੁਮਾ ਧੀਰੁ ਮੂੰ ।
ਰਾਗ ਆਸਾ, ਫਰੀਦ/488.
31. W.M.Urban Humanity and Deity, p 7.
32. ਰਾਗ ਆਸਾ, ਫਰੀਦ/488.
33. Martin Lings, op.cit, p 11.
34. ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1384.
35. ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1378.
36. ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1382.
37. ਰਾਗ ਸੂਹੀ, ਫਰੀਦ/794.
38. ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1382.
39. ਰਾਗ ਸੂਹੀ, ਫਰੀਦ/794.
40. ਸੇਖ ਹੈਯਾਤੀ ਜਗਿ ਨ ਕੋਈ ਬਿਰੁ ਰਹਿਆ ।
ਜਿਸੁ ਆਸਣਿ ਹਮ ਬੈਠੇ ਕੇਤੇ ਬੀਸ ਗਇਆ ।
ਰਾਗ ਆਸਾ, ਫਰੀਦ/488.
41. ਆਇਓ ਬੰਦਾ ਦੁਨੀ ਵਿਚਿ ਵਤਿ ਆਸੂਣੀ ਬੀਨੁ ।
ਮਲਕਲ ਮਉਤ ਜਾਂ ਆਵਸੀ ਸਭ ਦਰਵਾਜੇ ਤੀਨਿ ।
ਤਿਨਾ 'ਪਿਆਰਿਆ ਤਾਈਆ' ਅਗੈ ਦਿਤਾ ਬੀਨੁ ।
ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1383.
42. ਫਰੀਦਾ ਮੈ ਜਾਨਿਆ ਦੁਖੁ ਮੁਖੁ ਕੁ, ਦੁਖੁ ਸਬਾਇਐ ਜਗਿ ।
ਦੂਰੇ ਚਤਿ ਕੇ ਦੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਘਰਿ ਘਰਿ ਹੈਹਾ ਅਗਿ ।
ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1382.
43. ਫਰੀਦਾ ਗਲੀ ਸੁ ਮਜਣ ਵੀਹ, ਇਕੁ ਢੂੰਢੇਦੀ ਨ ਲਹਾਂ ।
ਸੁਖਾਂ ਜਿਉ ਮਾਲੀਹ, ਕਾਰਣਿ ਤਿਨਾ ਮਾ ਪਿਰੀ ।
ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1382.

44. ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1378.
45. ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1377.
46. Seyyed Hossein Nasr. *Sufi Essays*, p 47.
47. ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1382.
48. ਫਰੀਦਾ ਕੋਠੇ ਮੰਤਰ ਮਾਤੀਆ ਉਸਾਰੇਦੇ ਤੀ ਗਏ ।
ਕੁਤਾ ਸਉਦਾ ਕਰਿ ਗਏ, ਗੋਰੀ ਆਇ ਪਏ ।
ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1380.
49. ਰਾਗ ਸੂਹੀ, ਫਰੀਦ/794.
50. ਜੇ ਜੇ ਵੀਏ ਤੀਹਤਾ ਸੇ ਉਮਰ ਹਥ ਪਵੰਨਿ ।
ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1382.
51. ਜੇ ਸਉ ਵਰ੍ਹਿਆ ਜੀਵਣਾ ਤੀ ਤਨੁ ਹੋਸੀ ਥੇਹ ।
ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1380.
52. ਬੇਤਾ ਬੰਧਿ ਨ ਸਕਿਓ ਬੰਧਨ ਕੀ ਵੇਲਾ ।
ਭਰਿ ਸਰਵਰੁ ਜਥ ਉਛਲੈ, ਤਬ ਤਰਣੁ ਦੁਹੇਲਾ ।
ਰਾਗ ਸੂਹੀ, ਫਰੀਦ/794.
53. ਫਰੀਦਾ ਗੁਣਿ ਫਿਰੀ ਵਣੁ ਕੰਥਿਆ ਪਤ ਝਰੈ ਝਰਿ ਪਾਹਿ ।
ਚਾਰੇ ਕੁਤਾ ਢੂੰਢੀਆਂ ਰਹਣੁ ਕਿਥਾਉ ਨਾਹਿ ।
ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1383.
54. ਚਥਣ ਚਲਣ ਰਤਨ ਸੇ ਸੁਣੀਅਰ ਥਹਿ ਗਏ ।
ਹੈਤੋ ਮੁਤੀ ਧਾਹ ਸੇ ਜਾਨੀ ਚਲਿ ਗਏ ।
ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1381.
55. ਡਾ. ਅਤਰ ਸਿੰਘ, ਸਮਦਰਸ਼ਨ, ਪੰਨਾ 97-98.
56. ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1381.
57. ਆਪਿ ਲੀਏ ਲਤਿ ਲਾਇ ਦਰਿ ਦਰਵੇਸ ਸੇ ।
ਤਿਨ ਧੰਨੁ ਜਣੇਦੀ ਮਾਉ ਆਏ ਸਫਲੁ ਸੇ ।
ਰਾਗ ਆਸਾ, ਫਰੀਦ/488.
58. ਪਾਸਿ ਦਮਾਮੇ ਫਤ੍ਰਿ ਸਿਰਿ ਤੇਰੀ ਸਭੇ ਰਭ ।
ਜਾਇ ਸੁਤੇ ਜੀਰਾਣ ਮਹਿ, ਬੀਏ ਅਤੀਮਾ ਗਭ ।
ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1380.
59. ਫਰੀਦਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਹਿ ਚਾਕਰੀ ਦਿਲ ਦੀ ਲਾਹਿ ਭਰਾਂਦਿ ।
ਦਰਵੇਸਾਂ ਨੇ ਲੋਤੀਐ ਗੁਖਾਂ ਦੀ ਜੀਰਾਂਦਿ ।
ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1381.
60. ਆਪੁ ਸਵਾਰਹਿ ਸੇ ਮਿਲਹਿ ਸੇ ਮਿਲਿਆ ਸੁਖੁ ਹੋਇ ।
ਫਰੀਦਾ ਜੇ ਤੂ ਮੇਰਾ ਹੋਇ ਰਹਹਿ ਸਤੁ ਜਗੁ ਤੇਰਾ ਹੋਇ ।
ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1382.

61. ਸਲੋਕ ਫ਼ਰੀਦ/1384.
62. ਫ਼ਰੀਦਾ ਇਹੁ ਤਨੁ ਭਉਕਣਾ ਨਿਤਿ ਨਿਤਿ ਦੁਖੀਐ ਕਉਣੁ ।
ਕੰਨੀ ਬੁਜੇ ਦੇ ਰਹਾਂ, ਕਿਤੀ ਵਰੀ ਪਉਣੁ ।
ਸਲੋਕ ਫ਼ਰੀਦ/1382.
63. ਸਰਵਰ ਪੰਖੀ ਹੋਕਤੋ, ਵਾਹੀਵਾਲ ਪਰਾਸ ।
ਇਹੁ ਤਨੁ ਲਹਿਰੀ ਗਣੁ ਬਿਆ, ਸਚੇ ਤੈਰੀ ਆਸ ।
ਸਲੋਕ ਫ਼ਰੀਦ/1384.
64. ਫ਼ਰੀਦਾ ਸਿਰੁ ਪਲਿਆ ਦਾਤੀ ਪਲੀ ਮੁਛਾਂ ਭੀ ਪਲੀਆਂ ।
ਹੈ ਮਨ ਗਹਿਲੇ ਬਾਵਲੇ ਮਾਣਹਿ ਕਿਆ ਰਲੀਆਂ ।
ਸਲੋਕ ਫ਼ਰੀਦ/1380.
65. ਸਲੋਕ ਫ਼ਰੀਦ/1379.
66. ਬਿਰਹਾ ਬਿਰਹਾ ਆਖੀਐ ਬਿਰਹਾ ਤੂ ਸੁਲਤਾਨੁ ।
ਫ਼ਰੀਦਾ ਸਿਰੁ ਤਨਿ ਬਿਰਹੁ ਨ ਉਪਜੈ ਸੇ ਤਨੁ ਜਾਣੁ ਮਸਾਣੁ ।
ਸਲੋਕ ਫ਼ਰੀਦ/1379.
67. ਕਬਹੀ ਚਲਿ ਨ ਆਇਆ ਪੰਜੇ ਵਖਤ ਮਸੀਤਿ ।
ਸਲੋਕ ਫ਼ਰੀਦ/1381.
68. ਜੇ ਸਿਰੁ ਸਾਈ ਨਾ ਨਿਵੈ ਸੇ ਸਿਰੁ ਕਪਿ ਉਤਾਰਿ ।
ਸਲੋਕ ਫ਼ਰੀਦ/1381.
69. ਕਾਗਾ ਕਰੰਗ ਦਵੇਲਿਆ ਸਗਲਾ ਖਾਇਆ ਮਾਸੁ ।
ਏ ਦੁਇ ਨੈਨਾ ਮਤਿ ਛੁਹਉ, ਪਿਰ ਦੇਖਨ ਕੀ ਆਸ ।
ਸਲੋਕ ਫ਼ਰੀਦ/1382.
70. ਇਹੁ ਫਿਕਾ ਨਾ ਗਾਲਾਇ ਸਭਨਾ ਮੇ ਸਚਾ ਧਣੀ ।
ਹਿਆਉ ਨ ਕੈਹੀ ਠਾਹਿ ਮਾਣਕ ਸਭ ਅਮੋਲਵੈ ।
ਸਲੋਕ ਫ਼ਰੀਦ/1384.
71. Guy Claxton, "Noises From The Darkroom" **Modern Practical Psychology**, March 2001, (Editor Inderjit Khushwat Singh, ASR, p. 38.
72. ਵਸੀ ਰਬੁ ਹਿਆਲੀਐ ਜੰਗਲੁ ਕਿਆ ਢੁਢੇਹਿ ।
ਸਲੋਕ ਫ਼ਰੀਦ, 1378:
73. ਰਾਗ ਆਸਾ, ਫ਼ਰੀਦ/488.
74. C.G. Jung, *Psychology and Religion*, p 147.
75. Ibid, p 8.
76. ਫ਼ਰੀਦਾ ਕੋਠੇ ਮੰਡਪ ਮਾਝੀਆ ਏਰੁ ਨ ਲਾਏ ਚਿਤੁ ।
ਮਿਟੀ ਪਈ ਅਤੋਲਵੀ ਕੋਇ ਨ ਹੋਸੀ ਮਿਤੁ ।
ਸਲੋਕ ਫ਼ਰੀਦ/1380.

77. ਅਮਲ ਜਿ ਕੀਤਿਆ ਦੁਨੀ ਵਿਚਿ ਸੇ ਦਰਗਹ ਓਗਾਹਾ ।
ਸਲੋਕ ਫ਼ਰੀਦ/1383.
78. ਸਲੋਕ ਫ਼ਰੀਦ/1383.
79. ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸਰ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਰਸਨ, ਪੰਨਾ 230 ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ।
80. Saiyad Arthar Abbas Rizvi, A History of Sufism in India Vol-1, p 31.
81. ਸਲੋਕ ਫ਼ਰੀਦ/1381.
82. ਸਲੋਕ ਫ਼ਰੀਦ/1384.
83. ਸਲੋਕ ਫ਼ਰੀਦ/1381.
84. ਰਾਗ ਆਸਾ ਫ਼ਰੀਦ/488.
85. Dr. Ganda Singh, "Baba Farid-A Real Saint", Socio Cultural Impact of Islam on India, p 31.
86. ਸਲੋਕ ਫ਼ਰੀਦ/1380.
87. ਸਲੋਕ ਫ਼ਰੀਦ/1378.
88. ਡਾ: ਜਗਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ (ਆਰੰਭ ਤੋਂ 1700 ਈ. ਤਕ), ਪੰਨਾ 42.
89. ਸਲੋਕ ਫ਼ਰੀਦ/1380.
90. ਰਾਗ ਆਸਾ ਫ਼ਰੀਦ/488.
91. ਸਲੋਕ ਫ਼ਰੀਦ/1378.
92. R.A. Nicholson, The Mystics of Islam, pp 52-53.
93. ਦਿਲਹੁ ਮੁਹਬਤਿ ਜਿਨੁ ਸੇਈ ਸਚਿਆ ।
ਜਿਨੁ ਮਨਿ ਹੋਰੁ ਮੁਖਿ ਹੋਰੁ ਸਿ ਕਾਢੇ ਕਰਿਆ ।
ਰਾਗ ਆਸਾ ਫ਼ਰੀਦ/488.
94. ਫ਼ਰੀਦਾ ਕੀਨਿ ਮੁਸਲਾ ਸੁਫਿ ਗਲਿ ਦਿਲਿ ਕਾਤੀ ਗੁਰੁ ਵਾਤਿ ।
ਬਾਹਰ ਦਿਸੈ ਚਾਨਣਾ ਦਿਲਿ ਅੰਧਿਆਰੀ ਰਾਤਿ ।
ਸਲੋਕ ਫ਼ਰੀਦ/1380.
95. Martin Lings, What is Sufism, p 52.
96. Saiyid A. A. Rizvi, op.cit., p 65.
97. ਰਾਗ ਆਸਾ ਫ਼ਰੀਦ/488.
98. R.C. Zaehner, op.cit., p 106.
99. ਆਜੁ ਮਿਲਾਵਾ ਸੇਖ ਫ਼ਰੀਦ ਟਾਕਿਮ ਰੁੱਜਤੀਆ ਮਨਹੁ ਮਹਿੰਦਰੀਆ ।। ।ਕਹਾਉ ।
ਰਾਗ ਆਸਾ ਫ਼ਰੀਦ/488.
100. ਵਹਿ ਥੀਵਹਿ ਦਰੀਆਉ, ਟੁਟਿ ਨ ਥੀਵਹਿ ਵਾਹੜਾ ।
ਸਲੋਕ ਫ਼ਰੀਦ/1384.

101. ਫਰੀਦਾ ਦਰਵੇਸੀ ਗਾਖਤੀ ਚੋਖਤੀ ਪਰੀਤਿ ।
ਇਕਨਿ ਕਿਨੈ ਚਾਲੀਐ ਦਰਵੇਸਾਦੀ ਗੀਤਿ ।
ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1384.
102. ਕੰਧੀ ਵਹਣ ਨ ਢਾਹਿ, ਤਉ ਭੀ ਲੋਖਾ ਦੇਵਣਾ ।
ਜਿਧਰਿ ਰਬ ਰਜਾਇ, ਵਹਣੁ ਤਿਦਾਉ ਗੰਊ ਕਰੇ ।
ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1382.
103. ਫਰੀਦਾ ਰਾਤਿ ਕਬੂਰੀ ਵੰਡੀਐ ਸੁਤਿਆ ਮਿਲੈ ਨ ਭਾਉ ।
ਜਿਨ੍ਹਾ ਨੈਣ ਨੀਂਦਾਵਲੇ ਤਿਨ੍ਹਾ ਮਿਲਣੁ ਕੁਆਉ ।
ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1382.
- 104ਬ. ਜੇ ਤਉ ਪਿਰੀਆ ਦੀ ਸਿਕ ਹਿਆਉ ਨ ਠਾਹੇ ਕਹੀ ਦਾ ।
ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1384.
- 104ਅ. ਗੁਨਹੀ ਭਰਿਆ ਮੇ ਫਿਰਾ ਲੋਕੁ ਕਹੈ ਦਰਵੇਸੁ ।
ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1381.
105. ਥੋਲੀਐ ਸਹੁ ਧਰਮੁ, ਝੂਠੁ ਨ ਬੋਲੀਐ ।
ਰਾਗ ਆਸਾ ਫਰੀਦ/488.
106. ਫਰੀਦਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਰਿ ਰਾਕਰੀ ਦਿਲ ਦੀ ਲਾਹਿ ਭਰਾਇ ।
ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1381.
107. ਸਬਰ ਸੰਦਾ ਬਾਣੁ ਖਾਲਕੁ ਖਤਾ ਨ ਕਰੀ ।
-ਉਹੀ-/1384.
108. ਜੋਬਨ ਜਾਂਦੇ ਨਾ ਫਰਾਂ ਜੇ ਸਹ ਪ੍ਰੀਤਿ ਨ ਜਾਇ ।
-ਉਹੀ-/1379.
109. ਫਰੀਦਾ ਜਿਹੁ ਤਨਿ ਬਿਰਹੁ ਨ ਉਪਜੈ ਸੇ ਤਨੁ ਜਾਣੁ ਮਸਾਨੁ ।
-ਉਹੀ-/1379.
110. ਜਿਹੁ ਪਿਜਰੈ ਮੇਰਾ ਸਹੁ ਦਸੈ, ਮਾਸੁ ਨ ਤਿਵੁ ਖਾਹਿ ।
-ਉਹੀ-/1382.
111. ਫਰੀਦਾ ਜਿਨ੍ਹੀ ਕੰਮੀ ਨਾਹਿ ਗੁਣ ਤੇ ਕੰਮਤੇ ਵਿਸਾਰਿ ।
-ਉਹੀ-/1381.
112. ਫਰੀਦਾ ਕੋਠੇ ਮੰਡਪ ਮਾਤੀਆ ਏਕੁ ਨ ਲਾਏ ਚਿਤੁ ।
ਮਿਟੀ ਪਈ ਅਤੋਲਵੀ ਕੋਇ ਨ ਹੋਸੀ ਮਿਤੁ ।
ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1380.
113. ਨਿਵਣੁ ਸੁ ਅਖਰੁ, ਪਵਣੁ ਗੁਣ ਜਿਹਥਾ ਮਣੀਆ ਮੰਤੁ ।
ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1384.
114. ਫਰੀਦਾ ਦੇਖਿ ਪਰਾਈ ਚੋਖਤੀ ਨਾ ਤਰਸਾਏ ਜੀਉ ।
ਉਹੀ-/1379.

115. ਫਰੀਦਾ ਇਕਨਾ ਆਟਾ ਅਗਲਾ ਇਕਨਾ ਨਾਹੀ ਲੋਣੁ ।
ਅਗੈ ਗਏ ਸਿੰਦ੍ਰਪਸਨ, ਚੋਟਾਂ ਖਾਸੀ ਕਉਣੁ ।
-ਉਹੀ-/1380.
116. ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1381.
117. -ਉਹੀ-/1380.
118. ਫਰੀਦਾ ਖੁਰੇ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰਿ ਗੁਸਾ ਮਨਿ ਨ ਹਵਾਇ ।
ਦੋਹੀ ਰੇਗੁ ਨ ਲਗਈ ਪਲੈ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਪਾਇ ।
-ਉਹੀ-/1382.
119. ਰਾਗ ਆਸਾ ਫਰੀਦ/488.
120. -ਉਹੀ-
121. ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1384.
122. ਰਤੇ ਇਸਕ ਖੁਦਾਇ ਰੰਗਿ ਦੀਦਾਰ ਕੇ ।
ਵਿਸਰਿਆ ਜਿਨੁ ਨਾਮੁ ਤੇ ਕੁਇ ਭਾਹੁ ਥੀਏ । । । ਰਹਾਉ ।
ਰਾਗ ਆਸਾ ਫਰੀਦ/488.
123. ਧਿਗੁ ਤਿਨ੍ਹਾ ਦਾ ਜੀਵਿਆ ਜਿਨਾ ਵਿਭਾਣੀ ਆਸ ।
ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1379.
124. ਫਰੀਦਾ ਜਾਂ ਤਉ ਖਟਣ ਵੇਲ ਤਾਂ ਤੂ ਰਤਾ ਦੁਨੀ ਸਿਉ ।
ਮਰਗ ਸਵਾਈ ਨੀਹਿ ਜਾ ਭਰਿਆ ਤਾਂ ਲਦਿਆ ।
ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1378.
125. ਕਿਛੁ ਨਾ ਬੁਝੇ ਕਿਛੁ ਨ ਸੁਝੈ, ਦੁਨੀਆ ਗੁਝੀ ਭਾਹਿ ।
-ਉਹੀ-/1378.
126. ਫਰੀਦਾ ਏ ਵਿਸੁ ਗੰਦਲਾ ਧਰੀਆ ਖੰਡੁ ਲਿਵਾਝਿ ।
ਇਕਿ ਰਾਹੀਏ ਰਹਿ ਗਏ ਇਕਿ ਰਾਧੀ ਗਏ ਉਜਾੜਿ ।
-ਉਹੀ-/1379.
127. ਜਿਨ੍ਹਾ ਨਾਉ ਸੁਹਾਗਣੀ ਤਿਨ੍ਹਾ ਭਾਖ ਨ ਹੋਰ ।
-ਉਹੀ-/1384.
128. ਸਾਹੁਰੇ ਪੇਈਐ ਕੰਤ ਕੀ ਕੰਤੁ ਅਗੰਮੁ ਅਬਾਹੁ ।
ਨਾਨਕ ਸੇ ਸੋਹਾਗਣੀ ਜੁ ਭਾਵੈ ਬੇਪਰਵਾਹੁ ।
-ਉਹੀ-/1379.
129. ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1381.
130. ਤੈ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਮੈ ਸਾਰ ਨਾ ਜਾਨੀ
ਜੇਬਨੁ ਖੋਇ ਪਾਛੈ ਪਛਤਾਨੀ ।
ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਫਰੀਦ, 794
131. ਸਬਰ ਅੰਦਰਿ ਸਾਬਰੀ ਤਨੁ ਦੇਵੈ ਜਾਲੋਨਿ ।
ਹੇਨਿ ਨਜੀਕ ਖੁਦਾਇ ਹੈ, ਭੇਤਿ ਨ ਕਿਸੈ ਦੇਨਿ ।
ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1384.

132. ਵਾਟ ਹਮਾਰੀ ਖਰੀ ਉਡੀਨੀ ।
ਬੰਨਿਆਹੁ ਤਿਖੀ ਬਹੁਰੁ ਪਿਈਨੀ ।
133. ਜੇ ਤੈ ਰਬੁ ਵਿਸਾਰਿਆ ਤ ਰਬਿ ਨ ਵਿਸਰਿਓਹਿ ।
ਰਾਗ ਸੂਹੀ, ਫਰੀਦ/794.
134. ਅਮਲ ਜਿ ਕੀਤਿਆ ਦੁਨੀ ਵਿਖਿ ਸੇ ਦਰਗਾਹ ਓਗਾਹਾ ।
ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1383.
135. ਤੇਰੀ ਪਨਹ ਖੁਦਾਇ ਤੂੰ ਬਖਸਦਗੀ ।
ਸੋਖ ਫਰੀਦੀ ਖੇਰੁ ਦੀਜੈ ਬੰਦਗੀ ।
ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1383.
136. ਬਾਹਲਿ ਹੋਈ ਸੇ ਸਹੁ ਲੋਹਉ ।
ਰਾਗ ਆਸਾ ਫਰੀਦ/488.
137. ਜਿਨ ਪਛਾਤਾ ਸਚੁ ਹੁੰਮਾ ਪੈਰ ਮੂੰ ।
ਰਾਗ ਸੂਹੀ, ਫਰੀਦ/794.
138. ਫਰੀਦਾ ਹਉ ਬਲਿਹਾਰੀ ਤਿਨੁ ਪੰਖੀਆ ਜੰਗਲਿ ਜਿਨ੍ਹਾ ਵਾਸੁ ।
ਕਕਰੁ ਚੁਗਨਿ ਬਲਿ ਵਸਨਿ ਰਬ ਨ ਛੋਡਨਿ ਪਾਸੁ ।
ਰਾਗ ਆਸਾ, ਫਰੀਦ/488.
139. ਰਤੇ ਇਸਕ ਖੁਦਾਇ ਰੰਗਿ ਦੀਦਾਰ ਕੇ ।
ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1383.
140. ਕੁਪੀ ਸੁਖੀ ਖਾਇ ਕੈ ਠੰਢਾ ਪਾਣੀ ਪੀਉ ।
ਫਰੀਦਾ ਦੇਖ ਪਰਾਈ ਚੋਪੜੀ ਨਾ ਤਰਸਾਏ ਜੀਉ ।
ਰਾਗ ਆਸਾ ਫਰੀਦ/488.
141. ਫਰੀਦਾ ਕਿਤੀ ਜੋਬਨ ਪ੍ਰੀਤਿ ਬਿਨੁ ਸੁਕਿ ਗਏ ਕੁਮਲਾਇ ।
ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1379.
142. ਭਿਜਉ ਸਿਜਉ ਕੰਬਲੀ ਅਲਹ ਵਰਸਉ ਮੇਹੁ ।
ਜਾਇ ਮਿਲਾ ਤਿਨਾ ਸਜਣਾ, ਤੁਟਉ ਨਾਹੀ ਨੇਹੁ ।
ਉਹੀ/1379.
143. ਥੋਲੈ ਸੇਖ ਫਰੀਦੁ ਪਿਆਰੇ ਅਲਹ ਲਗੇ ।
-ਉਹੀ-1379.
144. ਜੇ ਜਾਣਾ ਸਹੁ ਠੰਢਾ ਤਾਂ ਥੋੜਾ ਮਾਣੁ ਕਰੀ ।
ਰਾਗ ਆਸਾ ਫਰੀਦ/488.
145. ਫਰੀਦਾ ਮਉਤੈ ਦਾ ਬੰਨਾ ਏਵੈ ਇਸੈ ਜਿਉ ਦਰੀਆਵੈ ਢਾਹਾ ।
ਅਗੇ ਦੋਜਰੁ ਤਪਿਆ ਸੁਣੀਐ ਹੁਲ ਪਵੈ ਕਾਰਾਹਾ ।
ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1383.

146. ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਤਾਲਿਬ, ਉਹੀ ਰਚਨਾ, ਪੰਨਾ 2.
147. ਫਰੀਦਾ ਜੋ ਤੇ ਮਾਰਨਿ ਮੁਕੀਆਂ, ਤਿਨ੍ਹਾ ਨ ਮਾਰੇ ਘੁੰਮਿ।
ਆਪਨਤੈ ਘਰਿ ਜਾਈਐ ਪੈਰ ਤਿਨ੍ਹਾ ਦੇ ਚੁੰਮਿ।
ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1378.
148. ਕਲਰ ਕੋਰੀ ਫਪਤੀ ਆਇ ਉਲਥੇ ਹੰਝ।
ਚਿੰਜੂ ਥੋੜਨਿ ਨ ਪੀਵਹਿ, ਉਡਣ ਸੰਦੀ ਭੰਝ।
ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1381.
149. ਮਤਿ ਹੋਦੀ ਹੋਇ ਇਆਣਾ। ਤਾਣ ਹੋਦੇ ਹੋਇ ਨਿਤਾਣਾ।
ਅਣਹੋਦੇ ਆਪੁ ਵੰਡਾਏ। ਕੋਈ ਐਸਾ ਭਗਤੁ ਸਦਾਇ।
ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1384.
150. ਸਭਨਾ ਮਨ ਮਾਣਿਕ ਠਾਹਤੁ ਮੂਲਿ ਮਚਾਂਗਵਾ।
ਜੇ ਤਉ ਪਿਰੀਆ ਦੀ ਸਿਕ ਹਿਆਉ ਨ ਠਾਹੇ ਕਹੀਦਾ।
-ਉਹੀ-
151. ਡਾ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ, “ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਦੀ ਕਾਵਿ ਕਲਾ”, ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਜੀਵਨ,
ਸਮਾ ਤੇ ਰਚਨਾ, (ਸੰਪਾ.), ਡਾ: ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੋਹਲੀ, ਪੰਨਾ 117-119.
152. ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1380.
153. ਰਾਗ ਆਸਾ ਫਰੀਦ/488.
154. Gurbachan Singh Talib, *Baba Sheikh Farid-His Life and Teachings*, p 33.
155. ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਨ, ਪੰਨਾ 154.
156. ਵਧੇਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਲਏ ਦੇਖੋ, ਪ੍ਰੋ: ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, “ਸੂਫੀਵਾਦ” ਪੰਜਾਬ
ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, (ਸੰਪਾ.) ਡਾ: ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ
ਕੋਹਲੀ, ਪੰਨਾ 24.
157. ਤਨੁ ਤਪੈ ਤਨੂਰ ਜਿਉ, ਬਾਲਣੁ ਹਭ ਬਲੀਨਿ।
ਪੈਰੀ ਥਕਾਂ ਸਿਰਿ ਜੁਲਾਂ, ਜੇ ਮੂੰ ਪਿਰੀ ਮਿਲੀਨਿ।
ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1384.
158. ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1379.
159. ਡਾ: ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ, ਮੁੱਲ ਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ, ਪੰਨਾ 65.
160. ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ/1382.
161. ਵਧੇਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਲਈ ਦੇਖੋ, ਡਾ: ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ, ਉਹੀ ਰਚਨਾ, ਪੰਨਾ 70.

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਮਿਸ਼ਨ, ਪਟਿਆਲਾ ਸੰਬੰਧੀ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਮਿਸ਼ਨ ਇਕ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਸੰਸਥਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ 1963 ਵਿੱਚ ਗੁੱਝ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਿੱਖ ਹਸਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰਬਾਣੀ, ਸਿੱਖੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ, ਸਿੱਖ ਨੈਤਿਕਤਾ, ਸਿੱਖ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਸੰਬੰਧੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਨੇ ਹੁਣ ਤੱਕ 518 ਅਜਿਹੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਵਾਂ (Tracts) ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਸਥਾ ਸਿੱਖੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਕੇਵਲ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ, ਸਗੋਂ ਸਿੱਖ-ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਰ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਅਧੀਨ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸੱਤ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਟਰੱਸਟ (Charitable Trusts) ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

(1) ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਯਾਦਗਾਰੀ ਟਰੱਸਟ (2) ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਯਾਦਗਾਰੀ ਟਰੱਸਟ (3) ਮਦਰ ਆਫ ਖਾਲਸਾ ਯਾਦਗਾਰੀ ਟਰੱਸਟ (4) ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਯਾਦਗਾਰੀ ਟਰੱਸਟ (5) ਗਿਆਨੀ ਚਿੱਤ ਸਿੰਘ ਯਾਦਗਾਰੀ ਟਰੱਸਟ (6) ਭਗਤ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਯਾਦਗਾਰੀ ਟਰੱਸਟ (7) ਸ. ਨਰੇਣ ਸਿੰਘ ਯਾਦਗਾਰੀ ਟਰੱਸਟ

ਉਪਰੋਕਤ ਚਰਣਨ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਕੂਲਾਂ ਅਤੇ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਬੰਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਲਈ ਇਮਤਿਹਾਨ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਪੱਤਰ (Question Papers) ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਬਾਣੀ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਆਦਿ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਮਿਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਾਰਜਸ਼ਾਲਾਵਾਂ (Workshops) ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉੱਭਰ ਰਹੇ ਯੁਵਕ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਹਿਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਲਾਇਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਫ਼ੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਸੁਤੰਤਰ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੁਨੇਹੀਆਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਹਿਤੈਸ਼ੀਆਂ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤੀ ਮਾਇਆ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਮਿਸ਼ਨ ਆਪਣੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਰੰਤਰ ਜਾਰੀ ਰੱਖ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤਾ ਵਾਰਸ਼ਿਕ ਅਤੇ ਜੀਵਨ-ਪ੍ਰਯੰਤ ਚੰਦਾ ਹੀ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਖ਼ਰਚਾਯੂ ਗੁਰਸਿੱਖ ਵੀ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਤੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਮਾਲੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਕ੍ਰਿਮਟੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਵੀ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਮਾਲੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਪਰ ਇਸਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮੈਂ ਇਹ ਲਿਖਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹਾਂ ਕਿ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਧਾਰਮਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਜਾਰੀ

ਰੱਖਣ ਨਦੀ ਧਨ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਤ ਲੈਂਡ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਖਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਟ੍ਰੈਕਟ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਕਾਗਜ਼, ਛਪਾਈ ਅਤੇ ਡਾਕ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਡਾਕ ਦਾ ਖਰਚ ਇਤਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵੱਧ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਜਿਹੜਾ ਟ੍ਰੈਕਟ ਪਹਿਲਾਂ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਰੁਪਏ ਵਿੱਚ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਹੁਣ ਉਸ ਟ੍ਰੈਕਟ ਨੂੰ ਭੇਜਣ ਲਈ ਲਗਪਗ 4 ਰੁਪਏ ਖਰਚੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਮਹਿੰਗਾਈ ਕਾਫ਼ੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਧਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਮੈਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੁਨੇਹੀਆਂ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਹਿਫ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸਨਿਮਰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਮਾਲੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਕਰਨ ਤਾਂ ਜੋ ਮਿਸ਼ਨ ਆਪਣੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਖੇਤਰ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕਰ ਸਕੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਬਣਨ ਲਈ ਚੰਦੀਆਂ ਦਾ ਢੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ।

ਚੰਦੀਆਂ ਦੀ ਦਰ

ਭਾਰਤ

ਵਾਰਸ਼ਿਕ 35-00

ਜੀਵਨ-ਪ੍ਰਯੰਤ 350-00

ਵਿਦੇਸ਼

ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਯੰਤ 1000-00

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਸ਼ਨ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਵਾਂ (Tracts) ਮੁਫ਼ਤ ਭੇਜੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਮੈਨੂੰ ਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਸਿੱਖ ਪਾਠਕ ਮੇਰੀ ਇਸ ਬੇਨਤੀ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਗੇ ਅਤੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਮਾਲੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਵਡਮੁੱਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇਣਗੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਕਮ ਮਨੀਆਰਡਰ, ਚੈੱਕ ਜਾਂ ਬੈਂਕ ਡਰਾਫਟ ਰਾਹੀਂ ਭੇਜੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਬੈਂਕ ਡਰਾਫਟ ਜਾਂ ਚੈੱਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਮਿਸ਼ਨ, ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬੈਂਕ ਦਾ ਭੇਜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਡਾ. ਐਸ. ਐਸ. ਨੰਦਾ

ਪੀ.ਐਚਡੀ.

ਸਕੱਤਰ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਮਿਸ਼ਨ,

ਅਕਾਡਮੀ ਆਫ਼ ਸਿੱਖ ਹਿਲੀਜਨ ਐਂਡ ਕਲਚਰ,

1-ਫਿੱਲੋਂ ਮਾਰਗ, ਪਟਿਆਲਾ।

ਫੋਨ : 215704

214738